

Олександра Глазова

РІДНА МОВА

**ВИДИ КОНТРОЛЮ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ
ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ**

ЗА 12-БАЛЬНОЮ СИСТЕМОЮ

6 КЛАС

ЗМІСТ

АУДІЮВАННЯ

ТЕКСТ ДЛЯ НАВЧАЛЬНОГО АУДІЮВАННЯ	3
ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО АУДІЮВАННЯ	5

ЧИТАННЯ МОВЧКИ

ТЕКСТ ДЛЯ НАВЧАЛЬНОГО ЧИТАННЯ МОВЧКИ	14
ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ЧИТАННЯ МОВЧКИ	17

ГОВОРІННЯ

СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ	24
СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ІЗ ВЖИВАННЯМ ФОРМ НЕПРЯМИХ ВІДМІНКІВ ЧИСЛІВНИКІВ ТА ЧИСЛІВНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСУ	25
СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ІЗ УЖИВАННЯМ ЗАЙМЕННИКІВ	26
СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ З УЖИВАННЯМ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ, У ЯКИХ ДОПУСКАЮТЬСЯ ПОМИЛКИ В ФОРМІ ЗАЛЕЖНОГО СЛОВА	27
ТЕКСТИ ДЛЯ УСНОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ	28
ТЕКСТИ ДЛЯ УСНОГО ВИБІРКОВОГО ПЕРЕКАЗУ ОПИСУ ПРИМІЩЕННЯ ХУДОЖНІ ТЕКСТИ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРИРОДИ ДЛЯ УСНОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ	30
ХУДОЖНІ ТЕКСТИ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРИРОДИ ДЛЯ УСНОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ	32
ТЕКСТИ ДЛЯ УСНОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ	33

ПИСЬМО

ХУДОЖНІ ТЕКСТИ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРИМІЩЕННЯ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ	35
ХУДОЖНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРИРОДИ АБО ПРИМІЩЕННЯ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ	38
ХУДОЖНІ ТЕКСТИ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРИРОДИ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ	42
ТЕКСТИ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗДУМУ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ	44
ТЕМИ ДЛЯ КЛАСНОГО ПИСЬМОВОГО ТВОРУ-ОПИСУ ПРИМІЩЕННЯ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ ВРАЖЕНЬ	47
ТЕМИ ДЛЯ ДОМАШНЬОГО ПИСЬМОВОГО ТВОРУ-ОПИСУ ПРИМІЩЕННЯ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ ВРАЖЕНЬ	47
ТЕМИ ДЛЯ ТВОРУ-ОПИСУ ПРИРОДИ ЗА ВЛАСНИМ СПОСТЕРЕЖЕННЯМ (КЛАСНОГО І ДОМАШНЬОГО)	48
ВПРАВИ ДЛЯ РОБОТИ НАД ЗАМІТКОЮ В ГАЗЕТУ ТИПУ РОЗДУМУ ПРО ВЧИНКИ ЛЮДЕЙ	48
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки):	
Лексикологія. Фразеологія	51
Іменник як частина мови	53
Відмінювання іменників	55

Правопис іменників	56
Прикметник як частина мови	58
Відмінювання, творення та правопис прикметників	59
Числівник, відмінювання і правопис числівників	62
Займенники, їх відмінювання та правопис	65
Дієслово. Правопис дієслів	66
ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ДИКТАНТУ	69

АУДІЮВАННЯ

ТЕКСТ ДЛЯ НАВЧАЛЬНОГО АУДІЮВАННЯ

Пліт

Зробити пліт виявилось справою нелегкою. Хлопці працювали весь день. Зате пліт вийшов чудовий, хоч і зроблено його було із старих дощок. Зверху на плоті Ігор поставив намет із очерету, щоб можна було ховатись від сонця. Василько приніс дві довгі жердини.

Наступного дня пліт урочисто спустили на воду. Він важко заколихався.

Ігор і Василько разом відштовхнулися від берега. Впираючись жердинами в пісок, вони повільно випливали на середину річки.

Тут була швидка течія, і Василько ледве втримував пліт на місці. Раптом почувся хрускіт, і Ігор побачив розгубленого Василька з коротким уламком жердини в руках. Пліт, відчувши волю, поплив швидше.

- Давай твою! – гукнув хлопчина, і Ігор подав йому жердину.

Василько вирішив направити пліт до берега. Проте це йому не вдалося. Ігорева жердина була зовсім легка і гнулася. З кожною хвилиною пліт плив усе швидше й швидше.

- Ого, як підхопило! – весело промовив Ігор.

Василько не відповів. Напружуючи всю силу, він впирався жердиною в пісок, намагаючись затримати пліт. Та всі зусилля були марні – тонка жердина гнулася, як лоза.

Цієї хвилини хлопці почули глухий шум. Це шумить поріг. Як вони забули про нього? Його ніяк не обминати – а там же що робиться – каміння та піна, вода аж реве. Шум швидко наближався. І Василько, і Ігор знали, що пліт через поріг не пройде, його розіб'є на гострому камінні.

Мурахи пробігли у Василька по спині. Він озирнувся на товариша й побачив, що Ігореві очі повні сліз. Василько став навколішки і подав йому руку.

- Треба стрибнути у воду, - промовив він. – Я тобі допоможу.

Була така хвилина, коли у Василька з'явилось непереможне бажання вскочити в зелений намет з очерету і, затуливши вуха й заплющившись, власти там ниць, щоб нічого не бачити й не чути. Та в нього майнула думка: «А що ж тоді робитиме Ігор?»

- Стрибаймо! – перемагаючи страх, вигукнув Василько. – Чуєш, Ігорю? За мене тримайся!

Василько відчув міцний поштовх і впав обличчям у воду. В ту ж мить він схопився на ноги. Так, він стояв у воді на ногах серед уламків плоту!

Він зрозумів, що пліт налетів перед порогом на камінь і розбився. Вода сягала тільки до колін. Але доводилось міцно триматись, щоб швидка течія ріки не збила з ніг. Вода була страшенно холодна, мокрий одяг липнув до тіла, черевики десь зникли.

Ігор стояв поруч, приголомшений тим, що сталося. Взнявшись за руки, хлопці побрели до берега.

Незабаром вони сиділи на піску й сушилися. Сонце пекло несамовито, швидко висушуючи одягу, і вони були вже на березі, а що пропали черевики – шкода, та нічого не вдієш, зате лишилися живі!

Ігор засміявся дзвінко й щасливо. Його сміх підхопив Василько. Діти ще не думали про те, що були так близько до загибелі... (За О.Донченком; 430 сл.).

Вибрати правильну відповідь на кожне із запитань:

1. Хлопці змайстрували пліт
 - а) із стовбурів дерев;
 - б) із старих дощок;
 - в) із пінопласту;
 - г) із фанери.
2. Хлопці впливли на середину річки,
 - а) гребучи веслами;
 - б) гребучи руками;
 - в) упираючись в пісок жердинами;
 - г) приладнавши нехитре кермо.
3. Хлопці ледве втримували пліт на місці, тому що
 - а) на річці була швидка течія;
 - б) пліт тягнуло до виру;
 - в) пліт кружляв на місці;
 - г) пліт перехилило на один бік.
4. Незабаром пліт виявився некерованим, тому що
 - а) він був перевантажений важким наметом;
 - б) мав непридатну на плавання форму;
 - в) у Василькових руках обламалася жердина;
 - г) у Ігорових руках обламалася жердина.
5. Вирівняти пліт не вдалося, тому що
 - а) у хлопців не вистачило на це сили;
 - б) була занадто сильною течія;
 - в) заважали водорості;
 - г) Ігорева жердина гнулася, як лоза.

6. Хлопці злякалися, бо
- а) не вмiли плавати;
 - б) почули, як шумить порiг;
 - в) плiт почав розсипатися;
 - г) у плотi утворилася пробоїна.
7. Вислiв *по спинi пробiгли мурахи* означає
- а) вiдразу до комах;
 - б) вроджений страх води;
 - в) страх, розгубленiсть, неспокiй;
 - г) вiдчуття незручностi через мокрий одяг.
8. Василько вирiшив
- а) змиритися i терпляче чекати смертi;
 - б) рятуватися, стрибнувши удвох з Iгорем у воду;
 - в) рятуватися, стрибнувши у воду самому;
 - г) заховатися у наметi, нiчого не чути й не бачити.
9. Пасивно спостерiгати за розвитком подiй Василько не мiг, бо
- а) умiв чудово плавати i знав, що врятується;
 - б) боявся застудитися у промоклому одязi;
 - в) вiдчував вiдповiдальнiсть за товариша;
 - г) мав будь-що врятувати плiт.
10. Хлопцiв на плоту врятувало те, що
- а) мiцний плiт подолав порiг не розбившись;
 - б) вони прив'язалися до плоту мотузкою;
 - в) перед порогом плiт викинуло на берег;
 - г) перед порогом плiт наскочив на камiнь i розбився.
11. На перекатi перед порогом було
- а) дуже глибоко i небезпечно;
 - б) вода сягала тiльки до колiн;
 - в) було мiлко, але дно виявилось небезпечно грузьким;
 - г) було глибоко, проте течiя була слабкою.
12. Головна думка опрацьованого уривку полягає у
- а) схваленнi вмiння самостiйно будувати транспортнi засоби;
 - б) ствердженнi максимальної вiдповiдальностi людини за власне життя;
 - в) переконаностi, що людське життя повнiстю залежить вiд випадку;
 - г) переконаностi, що без дорослих дiти не повиннi пiдходити до водойм.

ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО АУДIОВАННЯ

1. Наречена

Старший євнух жив у задньому дворi ханського палацу. Коли до покоїв увiйшов полковник Богун, вiн, вирядивши усiх слуг, чемно привiтав гостя. Богун зразу приступив до дiла.

-У ханському гаремi є дiвчина з України, Марина Михнюкiвна, що вашi татари захопили торiк бiля Бугу?

-Тс.. – злякано зацікавився на Богуна євнух і обдивився, чи не підслуховує хтось поза килимами, що висіли замість дверей. – Від кого полковник про те довідався?..

Богун зрозумів, що здогад його справдився, що його мила тут, у ханському гаремі. Мов кліщами здавила йому серце дійсність. “Не покину без помочі беззахисну сироту, вирішив він, - поки не почую від неї самої, що вона своєю волею живе з ханом!”

Приховавши свою муку, Богун спокійно пояснив євнухові:

-Я чув про це на Січі Запорозькій. Михнюківна моя наречена, я хотів би її викупити.

Євнух придивлявся до Богуна, неначе хотів розпізнати, чи не зсунувся той з глузду.

-З того часу, - сказав він нарешті, - як світить сонце, кримські володарі не продавали своїх жінок.

Богун розстібнув черес і висипав з нього на софу купу червінців. Очі євнуха заграли хижим вогнем, а руки мимоволі зробили рух до блискучого золота.

-Це все я дам тобі за те, щоб мені побачитись з Михнюківною, - мовив Богун.

Спокуса була велика. Євнух пообіцяв завтра, як смеркне, вислати Михнюківну із служницею на узгір'я, щоб Богун міг побачитись із нею.

Наступного ранку Богун купив для Марини найпрудкішого на весь Бахчисарай коня.

Надійшов вечір. Сонце заграло останнім червоним промінням на золотих шпилях мінаретів, поцілувало востаннє верхи білих скель Бахчисарайського узгір'я й сховалося за горою. Життя столиці кримських ханів завмирало, ніч набувала сили і сповивала Бахчисарай густою темрявою.

Мов легкі тіні бігли вулицями Марина та її служниця. За невеликий час жінки були на узгір'ї.

-Марино! Це я – твій Іван... По тебе прибув, моя голубонько! – сказав Богун, пригортаючи свою колишню наречену. – Тікаймо на Україну! Коні стоять напоготові...

З грудей дівчини вирвалося розпачливе ридання.

-Не можу я вже бути твоєю, Іване... – над силу вимовила Марина, - не можу! Я зреклась своєї долі...

Немов кригу вкинули ті слова Богунові у серце. Невідомим йому самому голосом він спитав:

-Ти стала жінкою хана?

-Не стала ще... Але дала слово стати, якщо хан допоможе козакам визволити Україну з-під лядської кормиги.

-Як? – скрикнув Богун. – Хвала тобі, Мариночко, за любов до України, але бусурман не смів вимагати від тебе такої жертви. Ти вільна порушити умову, бо вона примусова.

-Ні, я сама заклала ту умову і не зламаю свого слова, хоч як мені тяжко зректись тебе, Іване. І доки хан буде оборонцем України, я буду йому вірною

дружиною. Прощай, мій Іване. Прощай, соколе мій, навіки! Спасибі, що одшукав мене, сиротину, але не судилося нам щастя-долі мати. Краю нашому вклонися низенько, коли будеш біля Бугу! А мене... згадуй!

Дві легких тіні майнули вулицями в бік ханського палацу. А до другого краю Бахчисарая відходила тінь дужого козака... (За А.Кащенком; 460 сл.).

Вибрати правильну відповідь на кожне із запитань:

1. Іван Богун був

а) гетьманом;

б) кошовим;

в) полковником;

г) сотником.

2. До Бахчисарая він прибув, щоб викупити з неволі

а) сестру;

б) наречену;

в) дружину;

г) матір.

3. Ціну за побачення з полонянкою – золоті червінці – Богун висипав

а) з кишені;

б) з кисета;

в) з гаманця;

г) з череса.

4. Зустріч відбулася

а) на вершині гори;

б) на узгір'ї;

в) у печері;

г) у саду.

5. Ім'я полонянки було

а) Галина Вишняківна;

б) Галина Михнюківна;

в) Марина Михнюківна;

г) Марина Сотниківна.

6. Для полонянки Богун купив

а) намисто;

б) хустку;

в) зброю;

г) коня.

7. Причиною відмови дівчини від втечі було те, що вона

а) стала мусульманкою;

б) стала дружиною хана;

в) полюбила хана;

г) пообіцяла ханові стати його дружиною за певної умови.

8. Умова була така:

- а) хан не змушуватиме її змінити віру;
 - б) хан буде до неї добрим;
 - в) хан допоможе козакам визволити Україну від польської шляхти;
 - г) за кілька років хан відпустить її додому.
9. Фразеологізм *вкинути кригу в серце* означає
- а) несподівано здивувати, застати зненацька;
 - б) неприємно вразити, засмутити;
 - в) змусити замислитись;
 - г) насторожити, викликати підозру.
10. Описані в тексті події відбувалися
- а) у Кафі (Феодосії);
 - б) у Євпаторії;
 - в) у Бахчисараї;
 - г) у Стамбулі.
11. Після того, як дівчина відмовилась від втечі, Богун відчув
- а) презирство, зневагу;
 - б) співчуття, жалість;
 - в) розуміння, повагу за її самозречення,
 - г) почуття досади та гніву.
12. В намаганні Богуну визволити дівчину з неволі виявилися його
- а) сміливість, відчайдушність, нерозважливість;
 - б) вірність, шляхетність, людяність;
 - в) бажання привернути до себе увагу, марнославство;
 - г) побоювання, що його звинуватять у байдужості до нареченої.

2. Зустріч у степу

Повільно ступали чумаки в червоноверхих шапках-бирках, заправивши за вухо оселедці. Він сонця, від вітру й куряви груди, шия і обличчя їх стали як темна бронза. Широкі домоткані сорочки і штани були тверді і чорні, як кора: чумаки навмисно просочували їх дьогтем “від чуми та від гадини”. У кожного за спиною мушкет. На боці – шабля, а на шії в шкіряному гаманці – татарський ярлик на право переїжджати ногайським степом.

Чумаки везуть сіль із Криму на Січ. Отаман пильно оглядає степ. Не вперше веде він чумацьку валку крізь зелену пустелю, впізнаючи шлях по сонцю, по річках та зорях уночі. Але цього разу помилився трохи – взяв убік, тому рідше трапляються на путі джерела та безіменні степові річки.

Південь. Притомилися воли. Час відпочити, але нема долини, де вода й зелене свіже пасовище... І запитливіше мацають далечінь його пильні очі.

Аж ось чорна цятка на могилі впала отманові у вічі. Стовп не стовп. Людина не людина. Хіба ж здібасеш людину в степу?

Про всяк випадок передали назад, і кожен перевірів, чи набитий його мушкет, бо зустріч у степу завжди багата на небезпеку.

-Та це ж, батьку, людина! Шапкою махає, - скрикнув один із чумаків.

Тепер і отаман побачив високу худорляву постать, що вимахувала шапкою. Людина захиталася і впала обличчям у бур'ян.

І обізвались чумаки:

-Держись! Ідемо-о-о!!!

Троє кинулися до могили, і за кілька хвилин засмаглі руки підіймали Коржа, підстеляли під нього полотно й лили йому на голову воду з бурдюка.

Розплющилися запалені очі. Насилу проковтнувши воду, Корж прохрипів щось незрозуміле. Чумаки нахилилися ближче.

-Там... товариш... рятуйте, - простогнав він і знепритомнів.

Чумаки нишпорили по бур'янах і кінець кінцем знайшли ледь живого татарина, який, побачивши чумаків, здригнувся.

-Покладіть їх на мою мажу, - наказав отаман. – Та не розливайте зайвої води: бозна-коли натрапимо на криницю.

Корж трохи підвівся, слабо махнув рукою.

-Там... річка... Ледве втекли.

-Татарва?

-Полоз. Це він його здушив...

Татарин ледве дихав, на вустах виступала кривава піна. Оглянувши хворого, чумаки тільки головами хитали. Та кинути в степу людину при смерті не можна. Поклали його на мажу поруч Коржа, зробили намет від сонця. І знов зарипіли вози, замотали головами круторогі воли, плавно йдучи пожовклим степом.

За півгодини дісталася валка води. Випрягли воли, напоїли й пустили пастися на зелену травицю. Запалало вогнище. “Обідати!” – гукнув кухар.

Їли мовчки, не кваплячись. В дорозі пити горілки не було заведено. Везли одне барильце для слабих і хворих. І тепер піднесли Коржеві та татаринові по чарці.

Від їжі та горілки Корж відживився. Рум'янець виступив на жовтих вилицях. І, випроставшись, почав розповідати:

-Був я веслярем на галері. Якось здійнялася буря, пішли хвилі, як ці могили. Вивернуло щоглу і просто на нас. Сусіду мого забило, а мені перебило руку й ребро. Капудан записав, ніби нас обох забито, а сам продав мене мурзі... Там і Абдулка був невільник, - хитнув головою в бік хворого. – Він з черкесів. Заприятелювали ми. Бачу – хороша він людина. “Тікаймо, - кажу, - братику!” Послав нас мурза пасти отари. Підгодувалися бринзою, насушили коржів – і гайда.

А тиждень тому скоїлося лихо. Дісталися до цієї річки, зраділи. Поліз я купатися. Чую крик. Повернувся. Абдулка біжить до води, як навіжений, а полоз за ним колесом крутиться. Я туди. Поки підплив, полоз його обвив і душить.

Почав я гадину шаблею рубати. Шматки спадають на землю й плигають, наче живі ковбаси. Абдулка лежить весь синій, і кров із горла б'є. Розплющив очі, а в них така мука! “Кине він мене, мовляв, напризволяще”. Не міг я того погляду витримати. Так і ніс на руках... Торба з їжею

загубилася. Води не стало. Зслаб я. А йому кров із горла так і ллє, а сам горить, як у вогні...

Абдулку поховали на світанку. Вирили глибоку яму, загорнули в чисту полотнину, як велить їх закон мусульманський, поклали, засипали. Сирий горбок уквітчали зіллям від чагарника.

Багато їх у степу, безвісних, безіменних могил. Дмуть на них вітри буйні, обростають вони травою, а перехожі чумаки скидають шапки і кладуть на них зелену гілку...

Чумацька валка рушила в путь. Знов зарипіли вози над безмежною пустелею степу. (За З.Тулуб; 650 сл.)

Вибрати правильну відповідь на кожне із запитань:

1. З Криму на Січ чумаки везли

- а) рибу;
- б) хліб;
- в) сіль;
- г) сіль та рибу.

2. Чумаки були озброєні

- а) шаблями;
- б) шаблями та ятаганам;
- в) шаблями та мушкетами;
- г) мушкетами та списами.

3. “Від чуми та гадини” чумаки просочували одяг

- а) сіркою;
- б) горілкою;
- в) мазутом;
- г) дьогтем.

4. Довго не траплялося ні криниці, ні річки, тому що

- а) все спалила засуха;
- б) помилившись, отаман трохи взяв убік шляху;
- в) помилившись, отаман зовсім збився із шляху;
- г) помилившись, отаман повів у протилежний бік.

5. Фразеологізм *впасти у вічі* означає

- а) запорошити око;
- б) викликати сліпоту, хворобу очей;
- в) бути поміченим;
- г) вибити око.

6. Чорну цятку отаман помітив

- а) на обрії;
- б) у долині;
- в) на могилі;
- г) на горі.

7. Перші слова нещасного були такі:

- а) “Води!”

- б) “Пити!”
 - в) “Я вмираю... рятуйте...”
 - г) “Там... товариш... рятуйте...”
8. Ледь живого татарина знайшли
- а) у піску;
 - б) у бур’янах;
 - в) у ямі;
 - г) на могилі.
9. Те, що татарин вмирає, чумали збагнули
- а) відразу;
 - б) надвечір;
 - в) уночі;
 - г) наступного ранку.
10. Черкес загинув
- а) через спрагу;
 - б) через голод;
 - в) через полоза;
 - г) через товариша, який йому не допоміг.
11. Померлого поховали
- а) за православним обрядом;
 - б) за католицьким обрядом;
 - в) за мусульманським обрядом;
 - г) без жодного обряду.
12. В опрацьованому тексті підкреслено такі риси чумаків:
- а) сміливість, вправність, спритність;
 - б) витривалість, фізичне й моральне здоров’я;
 - в) вірність звичаям, повага одне до одного;
 - г) людяність, благородство, шляхетність.

3. Чорна перлина

Перли – не самоцвіти, але красою та блиском не поступаються перед ними. Перлина складається з аргоніту – вуглекислого кальцію і незначної кількості органічних речовин. Через те вона недовговічна. “Живе” перлина півтора-двісті років, тоді блякне, тьмяніє і розсипається на порошок.

Зароджується перлина у невеликій двійчастій скойці при попаданні під мантию молюска піщинки, уламочка мушлі чи якоїсь дрібної водяної істоти. Подразнюючи слизову оболонку, сторонній предмет змушує молюска виділяти перламутр, який поступово огортає непроханого гостя. Через кілька років у мушлі утворюється кулька. Це і є перлина.

Найкращі, великі добірні перлини споконвіку добувають в Індійському океані, у Персидській затоці, біля берегів Західної Африки, а також у Жовтому та Червоному морях.

Здавна перли добували і на території нашої країни. Ще на початку XVI століття у Кафі (Феодосії) купували “кафимські зерна”. Та ці морські перли

були дрібні, нерівні, і їх використовували головним чином для оправки ікон та оздоблення священницьких риз.

На відміну від самоцвітів, перли не потребують огранки та полірування. Добувати їх теж порівняно нескладно – усе залежить від спритності плавця.

У давні часи знайти туземця-нирця було вкрай важко. Ніхто не хотів опинитися в пащі акули. Через те в Індійському океані до цього змушували засуджених до страти злочинців.

Роль катів виконували акули, і хоч як добре плавав приречений, присуд врешті-решт збувався... Втім з-поміж усіх акул (а їх понад 100 видів) на людей нападає переважно блакитна та й то якщо довго не знаходить придатного харчу.

Минали століття, і добування перлин стало вигідним промислом. Ось як, приміром, діставали перлини з дна Персидської затоки у ХІХ столітті.

У човнах сиділо по двоє. Посеред човна приладнували колесо з намотаною на нього мотузкою. До кінця мотузки кріпили корзину з каменем. Човен зупиняли у місці, глибина якого не перевищувала 15-20 метрів. Коли лунав сигнал - гарматний постріл, лови перлових скойок розпочинались.

Нирець брав до рук корзину і стрибав у глибину. Завдяки вантажу – каменю, він спускався швидко. Протягом 45-50 секунд нирець устигав одколупнути від підводних скель кілька скойок і кинути в корзину. Піднявшись, нирець із хвилину відпочивав у човні, тоді знову кидався у воду. Через деякий час його заступав товариш.

Біля берегів Західної Африки перлини здобували негри. Європейці-колонізатори за безцінь скуповували в них чудові – круглі й грушеподібні - величезні перлини. Пізніше колонізатори знайшли тут товар ще вигідніший за перли. Це були люди. З ХVІІ століття тут велася жвава торгівля “живим товаром”.

Саме в той час виникла легенда про чорну перлину.

У Сенегалі жив юнак на ім'я Зігуїнчар. Якось у джунглях його схопили, привели на берег і кинули у галеру до інших невольників. Білий хазяїн дав йому весло і наказав гребти.

Коли галера вийшла у море, Зігуїнчар довго дивився, як віддаляється рідний берег. От уже не видно хатин, пальм... Нарешті й сам берег зник за обрієм.

Невольнику хотілось кричати, ридати, битися головою об борт човна... Але сліз не було. Одна-однісінька сльозина збігла по чорній щоці і впала у воду. Звичайно, вона легко розчинилася б у безмежному океані, якби не була солоніша й важча за морську воду. І гірка сльоза чорного раба повільно опустилася на дно.

Перлова скойка привітно розтулила стулки своєї хатки, і сльозинка впала в них, ніби монета в гаманець.

-Вибачте, ваша ясновельможносте, - запитала перлова скойка. – що спонукало вас опуститися на наше дно?

- Я не ясновельможність. Я всього лише сльоза раба Зігуінчара. Прошу вас, прихистіть мене...

- Гарзд, - сказала перлова скойка, заховайтесь під мою мантию, а я огортатиму вас справжнім перламутром. За сім років ви станете великою гарною перлиною. Якщо ви сльоза білої людини, то будете білою, рожевою або блакитнуватою, якщо жовтої – то й ви матимете жовте забарвлення. Якщо ж ви сльоза людини чорної – ви станете найпрекраснішою в світі чорною перлиною!

І скойка замкнула стулки своєї перламутрової хатки. А через сім років, як вона і обіцяла, сльозина Зігуінчара стала великою блискотливою чорною перлиною.

Кажуть, нині вона сяє в короні англійської королеви Єлизавети. І коли правнуки тих давніх работорговців уклоняються королеві, вони схиляються перед сльозою чорного раба (За Р.Валаєвим; 640 сл.)

Вибрати правильну відповідь на кожне із запитань:

1. Перлина “живе” протягом

- а) п'ятдесяти – ста років;
- б) півтора-ста-двісті років;
- в) двохсот – трьохсот років;
- г) п'ятисот років.

2. Перлина утворюється протягом

- а) року;
- б) п'яти років;
- в) семи років;
- г) двадцяти і більше років.

3. Найкращі перлини добувають

- а) У Чорному, Жовтому та Червоному морях;
- б) У Чорному, Білому та Червоному морях;
- в) в Індійському океані, у Персидській затоці, біля берегів Західної Африки, а також у Жовтому та Червоному морях;
- г) у Тихому океані, у протоці Ламанш, у Жовтому та Червоному морях.

4. У давні часи знайти туземця-нирця було важко

- а) через надмірну глибину, на якій здобували перлини;
- б) через страх восьминогів;
- в) через страх акул;
- г) через високі податки на промисел.

5. У ХІХ столітті перлини здобували на глибині

- а) 15-20 метрів;
- б) 50-80 метрів;
- в) 100- 200 метрів;
- г) 300 метрів і більше.

6. Нирець перебуває під водою протягом

- а) 20 секунд;

б) 30-40 секунд;

в) 45-50 секунд;

г) 60-80 секунд.

7. В давні часи добувати перлини в Індійському океані змушували

а) дітей;

б) слуг;

в) жерців;

г) злочинців.

8. Легенда про чорну перлину виникла

а) у XV ст.;

б) у XVII ст.;

в) у XIX ст.;

г) у XX ст.

9. За легендою, на чорну перлину перетворилася сльоза невольника із

а) Зімбабве;

б) Конго;

в) Сенегалу;

г) Гаїті.

10. Нині чорна перлина-сльоза прикрашає

а) шапку Мономаха;

б) тіару папи римського;

в) корону королеви Єлизавети;

г) корону князя Монако.

11. Головна думка легенди про чорну перлину така:

а) найкрасивіші й найвишуканіші прикраси утворюються із найнесподіваніших речей;

б) краса і вишуканість спроможна увіковічнити навіть пам'ять про раба;

в) морська скойка виявилась далекогляднішою за рабовласників, які не бачили, яку користь можуть мати з чорного раба;

г) на найбільшу повагу заслуговує людська туга за волею й батьківщиною.

12. Перли складаються

а) з марганцевокислого калію та органічних речовин;

б) з вуглекислого кальцію та органічних речовин.;

в) з вуглецю та кисню;

г) з магнію та окису міді.

ЧИТАННЯ МОВЧКИ

ТЕКСТ ДЛЯ НАВЧАЛЬНОГО ЧИТАННЯ МОВЧКИ

«Мова» тварин

Де б не жили тварини, вони завжди спілкуються між собою. У сім'ї, у зграї, у стаді тварини постійно дають знати одна одній про себе, про наближення ворогів, про їжу. Спілкування у тварин здійснюється за допомогою багатьох засобів. Зараз прийнято говорити, що в тварин є мова звуків, жестів, поз, хімічна мова запахів.

Нас цікавить передовсім звукова «мова» «братів наших менших». Відомо, що тварини передають різноманітні сигнали, часом не бачачи одна одну, на далекі відстані. Якщо говорити про звуки тварин, то їх можна поділити на *голосові* й *неголосові*. Типовий приклад *неголосових* звуків – стукання дзьобом у лелек. Зайці в разі небезпеки сильно тупають задніми ногами об землю. Бобер передає сигнали сильним ударом хвоста по воді.

Більшість звірів і птахів передають інформацію за допомогою сигналів *голосових*. Звуками тварини збирають зграю, сповіщають про корм, скликають дітей, відстрашують ворогів, кличуть особин протилежної статі, виражають неспокій, переляк, лють, задоволення.

Проте слід враховувати, що «мова» тварин зовсім не схожа на мову людей. Примітивні звуки, що їх подають тварини, є не що інше, як природжені голосові інстинкти. Навіть птахи, що говорять, - папуги, шпаки, сороки, граки – вимовляють і повторюють завчені слова, не розуміючи їх значення.

У людини ж звукова мова є наслідком здатності до мислення за допомогою слів. Завдяки такій здатності люди свідомо розмовляють про найрізноманітніші і найскладніші предмети й явища. А тварини тільки перегукуються. Шпака чи папугу можна навчити вимовляти слово *атом*, та хіба вони можуть зрозуміти, що це таке?

Щоправда, нерідко папуги та інші птахи, що говорять, вимовляють завчені слова й цілі фрази до ладу. Це пояснюється їхньою здатністю до утворення в них зв'язків між звуками-словами з певними діями (наприклад, з приходом і виходом людей, годуванням тощо). При вмілому, задалегідь продуманому і спрямованому вихованні папугу можна навчити правильно добирати слова й цілі фрази відповідно до обставин.

Безумовно, «мову» тварин ніяк не можна поставити в один ряд із людською мовою, яка є результатом складної психічної діяльності (За В.Сабунаєвим; 300 сл.).

Вибрати правильну відповідь на кожне із запитань:

1. Тварини передають різноманітні сигнали,
 - а) тільки бачачи одна одну;
 - б) не бачачи одна одну, але тільки на близькій відстані;
 - в) бачачи або не бачачи одна одну, на близькі і далекі відстані.
2. Тварини подають одна одній інформацію про
 - а) свої думки та міркування;
 - б) свої спогади, плани на майбутнє;
 - в) про себе, про наближення ворогів, про їжу.

3. Тварини спілкуються за допомогою
- а) випадково поданих знаків;
 - б) добре обміркованих умовних знаків;
 - в) звуків, жестів, поз, запахів.
4. Прикладом *неголосових* звуків тварин є
- а) воркотання голуба;
 - б) крик сови;
 - в) стукання дзьобом у лелек.
5. Удар бобра хвостом по воді є прикладом
- а) голосового звуку;
 - б) неголосового звуку;
 - в) мови запахів.
6. Звуки тварин є
- а) результатом усвідомленої мислительної діяльності;
 - б) природженими голосовими інстинктами;
 - в) випадковими продуктами дії голосових зв'язок.
7. Слово *інстинкт* означає:
- а) уміння видавати голосні звуки;
 - б) уміння сприймати звуки;
 - в) вроджену здатність тварин виконувати певні дії відповідно до обставин;
8. У людини звукова мова є наслідком
- а) спроможності бездумно повторювати почуті звуки;
 - б) природжених інстинктів;
 - в) здатності до мислення за допомогою слів.
9. Вимовляти «людські» слова спроможні навчитися
- а) орли, соколи, шуліки;
 - б) колібрі, корольки, чижі;
 - в) папуги, шпаки, сороки, граки.
10. Здатність деяких птахів вимовляти слова до ладу пояснюється
- а) спроможністю вгадувати, яке слово слід вимовити;
 - б) спроможністю до утворення в них зв'язків між звуками-словами з певними діями;
 - в) особливою будовою горлянки цих птахів.
11. Добирати слова відповідно до обставин папугу можна навчити
- а) за допомогою використання певних медичних препаратів (ліків);
 - б) в результаті операції на мозку;
 - в) при вмілому, заздалегідь продуманому і спрямованому вихованні.
12. Опрацьований текст є
- а) описом тварин, які спілкуються за допомогою звуків;
 - б) міркуванням про звукову «мову» тварин та її відмінності від мови людей;
 - в) розповіддю про те, як навчити папугу «розмовляти».

ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ЧИТАННЯ МОВЧКИ

1.Різдво

Різдво – найперше з новорічних свят, воно має давню історію. У давнину ця назва звучала як *Родзтво* і означала народження всього живого. Нині Різдво – одне з найвизначніших християнських свят - день народження Божого Сина Ісуса Христа.

За праслов'янським мисленням світ було створено так: не було ні неба, ні землі, тільки синє море, а серед моря стояв синій явір – дерево життя. На дереві три птаха: сокіл, голуб і півень. Птахи спустилися на дно моря. Винесла кожна часточку піску, з якого утворилася чорна земля, чисте небо і ясен Місяць. Такі уявлення давніх українців про створення світу простежуються у найдавніших колядках:

Як не було початку світа,
То ще не було неба і землі,
А лише було широке море,
А на тім морі явір зелений...

За віруваннями наших пращурів-язичників, у ніч на Різдво активізувалася усяка нечисть. Тому колядники одягали на себе маски, щоб злі духи їх не розпізнали, ходили по селу, відганяли нечисть, співаючи величальні пісні сонячному божеству Коляді. Отже, первісні колядки – то водночас магічні відлякування та величання. Зміст язичницького Різдва полягав у народженні немовляти-сонця. Колядники уособлювали предків роду, тому обрядова страва – кутя, яка призначається і мертвим і живим, уявлялась жертвою, за допомогою якої можна було подолати темні сили.

Із прийняттям християнства давні колядки набирали християнського звучання. Відповідною символікою наповнились і обряди, наприклад, під скатертину підкладають сіно (сіно було в яслах при народженні Христа).

Але перейдімо до розповіді про свято.

Підготовка до Різдва, або Свят-вечора, починається вдосвіта з розпалення вогню в печі. Раніше цей священний вогонь добували тертям, а вогонь розпалювали з 12 полін, по припасалися протягом 12 днів. За часів язичництва 12 полін були жертвою 12 сузір'ям зодіаку. Готують 12 страв: кутю з медом, узвар, вареники, голубці, рибу, картоплю з товченим часником, горох з олією та часником, ячмінну кашу з олією або медом, пшоняну кашу, варену кукурудзу, пироги з маком, варені боби. Те, що до переліку страв включено зернові культури прадавнього походження, знову-таки свідчить про те, що в давні часи вечеря була жертвовною трапезою на честь Коляди.

Як зайде сонце, господар вносить до хати сніп, який від закінчення жнив перебував у хліві чи на горищі. Сніп (дідух) ставлять на покуті під образами. Біля нього кладуть ярмо, сокиру та інші залізні речі, які, за повір'ям, захищатимуть дім від злої сили. Дитина (невинна душа) ставить на стіл спечений хліб. Кутя та узвар ставляться біля дідуха. З кожної страви набирають потроху у миску, господар несе це до худоби, даючи їй покуштувати “святої вечері”.

Увечері після молитви сідають за стіл. Трохи куті й узвару господиня ставить на вікно – для померлих. Починають їсти святвечірні страви у мовчанні. По вечері починаються дитячі ігри. Насамкінець уся сім'я співає колядки.

У деяких місцевостях після вечері діти разносять кутю по родичах, у інших господарі разносять вечерю бідним. Селом ходять ватаги колядників (За О.Ковальчуком; 450 сл.)

Вибрати правильну відповідь на кожне із запитань:

1. З праслов'янськими віруваннями, на дереві життя посеред моря сиділи:
 - а) орел, сокіл і ворон;
 - б) ворон, сокіл і голуб;
 - в) сокіл, голуб і півень.
2. Деревом життя, за вірванням давніх слов'ян, є
 - а) зелений дуб;
 - б) синій явір;
 - в) білокора береза.
3. Уявлення давніх українців про створення світу трьома птахами простежуються
 - а) у давніх колядках;
 - б) у даніх щедрівках;
 - в) у давніх обжинкових піснях.
4. За наших пращурів язичників колядники
 - а) співали величальні пісні богині води Дані;
 - б) співали величальні пісні сонячному божеству Коляді;
 - в) співали величальні пісні сонячному божеству Ярилу.
5. Зміст язичницького Різдва полягав
 - а) у народженні немовляти-нового року;
 - б) у народженні немовляти-майбутнього врожаю;
 - в) у народженні немовляти-сонця.
5. На Свят-вечір готують
 - а) невизначену кількість страв;
 - б) не менше 10 страв;
 - в) обов'язково 12 страв.
6. Збережений від закінчення жнив сніп зветься
 - а) Дідом Морозом;
 - б) Колядою;
 - в) Дідухом.
7. У Свят-вечір сніп ставлять
 - а) посеред святкового стола;
 - б) на покуті під образами;
 - в) на лаві або на скрині.
8. З-поміж страв біля снопа виставляють

- а) хліб та пироги;
 - б) вареники та пампушки;
 - в) кутю та узвар.
9. Спечений хліб виставляє на стіл
- а) господар – батько;
 - б) господиня – мати;
 - в) дитина – невинна душа.
10. Трохи куті та узвару ставлять на вікно -
- а) для подорожніх;
 - б) для жебраків;
 - в) для померлих.
11. Біля дідуха клали залізні речі -щоб
- а) ни ми привчалися працювати діти;
 - б) захищали дім від злої сили;
 - в) щоб ніколи не іржавіли.
12. Різдво - то
- а) найперше з новорічних свят;
 - б) найостанніше з новорічних свят;
 - в) відзначається посередині – між новим роком і Йорданню.

2.Вовк Сіроманець

До школи Сашко ходив стежкою, лісом. Того дня до школи він не пішов. Приграв листям портфель, щоб не носитися, і подався до яру.

Раптом Сашко відчув, що хтось дивиться йому в спину. За дубом стояло теля. Сашко підійшов до теляти, хотів було почесати йому за вухом, але рука завмерла: перед Сашком стояв вовк. Сашко задерев'янів. Сіроманець тим часом обнюхав його з ніг до голови і ліг на листя. Сашко потроху відторопів і сам сів навпочіпки біля Сіроманця. Вовк потягнувся до нього мордою і лизнув Сашкове коліно.

-А за вовками погналися по степах на вертольоті – даром бензин палять! – засміявся Сашко. - Пиріжка з печінкою хочеш?

Де того портфеля шукати? Вовк і собі зачав нюхати під дубами і тихо вискнув – портфель! Пиріжки з печінкою вовк, видно, любив з дитинства: проковтнув, навіть не прожувавши!

У яру були покинуті глинища. Ніхто не навідувався до них роками. Туди і привів Сашко Сіроманця. Вибрав підходящу нору, розчистив її трохи, нарвав пирію, настелив і ліг сам. Сіроманець заліз і собі, обнюхав стіни, сів поруч із Сашком.

-Поки поживеш тут. Потрохи я підготую батька, щоб ти перейшов жити до нас додому. Чого ти сам будеш тинятися? Зграю твою перебили, лишився ти сам – будеш жити у нас. На харчі я тобі зароблю, сяду на все літо на трактор – от тобі і харчі... Не треба лише падати духом.

Вовк слухав, поклавши морду на лапи.

Для Сашка настали дні щастя і тривоги. Сіроманець проводжав його лісом до школи, зустрічав на узліссі. Одного разу Сашко відкрив, що Сіроманець сліпий. Він показував вовкові малюнки у журналі “Натураліст”, а Сіроманець дивився кудись у просторінь, в одну точку. Сашко провів рукою по очах Сіроманця – той не змигнув. Лизнув лиш Сашкову руку.

На другий день Сіроманець Сашка не зустрів. Даремно Сашко гукав його, шукав слідів на снігу. Сашко побіг до глинищ. Біля вовчої нори сніг лежав чисто. Цієї ночі Сіроманець тут не ночував. Гірко і тоскно стало Сашкові.

Уночі Сашко проснувся від собачого лементу.

-Вовка спіймали. Впав, бідненький таки у яму... До кузні його повезли, - сказала мама.

...Сашко вийшов у коридор, намацав татові валянки, накинув кожушок, пішов подвір'ям до груші. На груші на сучку висів садовий ніж. Сашко взяв ножа і вибіг на вулицю.

Біля кузні оглянувся, прислухався, обійшов кузню – ні вікна, ні віконця. Скинув кожушину і поліз на берест. Лізти не давали татові валянки. Сашко махнув однією ногою, другою, валянки поспали – поліз босий. Нараз він опустився на засніжений дах кузні. Знайшов отвір і бухнувся біля Сіроманця. Захрумкотіло під ножем мерзле мотуззяччя, яким Сіроманець був прив'язаний до драбини. Вовк звівся на замлілі лапи.

-Ти, головне, не бійся. Як завтра відчинять двері – кидайся прожогом, напролом. Бо витягти тебе у діру в стелі я не можу... Найголовніше – кидайся і лети щодуху до лісу... Прощай, вовчику... Як будеш живий, не забувай мене, я тебе ніколи не забуду. Прощай! – Сашко обійняв Сіроманця, той лизнув Сашкові руки, щоку...

Сашко приставив драбину, поліз у діру. Виліз, спустився берестом на землю. Взувся, накинув кожушину й побіг додому. (За М.Вінграновським; 480 сл.)

Вибрати правильну відповідь на кожне із запитань:

1. До школи Сашко ходив

а) через ліс;

б) через яр;

в) через болото.

2. Вовка Сашко прийняв спочатку

а) за дитя;

б) за теля;

в) за щеня.

3. Сашко пригостив вовка

а) хлібом;

б) бутербродом;

в) пиріжком.

4. Сашко відвів вовка жити

а) у кущі;

- б) у глинища;
в) на болото.
5. Вовка Сашко хотів оселити
- а) у зоопарку;
б) у іншому лісі;
в) у себе вдома.
6. Дні спілкування з вовком стала для Сашка
- а) днями невпевненості й страху;
б) днями щастя і тривоги;
в) днями брехні й лицемірства.
7. Про сліпоту вовка Сашко дізнався, показуючи йому
- а) журнал “Соняшник”;
б) журнал “Барвінок”;
в) журнал “Натураліст”.
8. У день, коли Сіроманець не зустрів Сашка, хлопець відчув
- а) полегкість і заспокоєність;
б) відчуття провини;
в) гіркоту і сум.
9. Вовка упіймали, бо він
- а) був поранений;
б) був засліплений фарами;
в) упав у яму.
10. До кузні Сашко потрапив
- а) через двері;
б) через вікно;
в) через отвір у покрівлі.
11. Розв’язаному вовку Сашко порадив
- а) кинутися на мисливців і поранити їх;
б) кинутися напролом і бігти до лісу;
в) удати з себе мертвого, а пізніше втекти.
12. Головна думка опрацьованого тексту -
- а) схвалення милосердного і співчутливого ставлення до тварини;
б) схвалення винахідливості та спритності людей у знищенні тварин;
в) засудження мисливства як жорстокої промислу.

3.Вовк сірий

Вовк сірий відзначається високим розвитком нервової діяльності, гострим слухом і нюхом. Його високий психічний розвиток поєднується з великою силою та винятковою витривалістю. Саме це є причиною того, що він, так вперто з давніх-давен переслідуваний людиною, досі не винищений.

Вовк сірий належить до родини собачих. Це один з найбільших хижаків нашої фауни. Довжина його тіла – понад 120 см. Самці завжди більші за самок.

Зовні вовки схожі на вівчарок. Голова велика, широколоба, шия коротка, малорухома, морда масивна, видовжена. Очі ясно-коричневі, розміщені косо. Рівномірно пухнастий хвіст вовк ніколи не закидає на спину, він у нього висить («поліно»).

Забарвлення хутра улітку рудувате, значно темніше вздовж спини. Узимку у волосяному покриві з'являються іржаво-рудуваті відтінки, і забарвлення набуває бурувато-сірого кольору, світлішого на черевній частині.

Активні вовки переважно в сутінки та в нічні години, лише зрідка їх можна зустріти вдень. У темряві вовки бачать значно краще, ніж інші звірі з родини собачих.

Основу живлення вовків становлять дикі і свійські копитні тварини: олені, козулі, кабани тощо. У погоні за ними вовки можуть розвивати швидкість бігу до 80 кілометрів на годину.

Полюють вовки також на дрібних звірків: зайців, ховрахів, мишовидних гризунів, водоплавних та інших птахів, які гніздяться на землі. Як виняток у кормовому раціоні вовків трапляються ягоди, дикі й садові фрукти.

Лігво для виведення малят вовки влаштовують у відлюдних місцях. Будують його в неглибокій норі, заглибині під корінням вивернутого дерева, в широкому кущі чагарника або в заглибині серед очеретяних заростей, обов'язково біля водойми.

Раз на рік, у середині березня, вовчиця народжує найчастіше п'ять-шість сліпих, глухих, беззубих вовченят, які швидко розвиваються. Восени (в кінці вересня) молочні зуби вовченят замінюються на постійні. З цього часу вовченята допомагають старим вовкам полювати.

Вовки – небезпечні хижаки. До недавнього часу вони завдавали господарству великих збитків. Оселяючись поблизу населених пунктів, вовки нападають на свійську худобу. На своєму шляху вовк знищує всю дичину, причому набагато більше, ніж здатний з'їсти. Крім того, вовки – основні поширювачі невиліковної хвороби - сказу.

Оскільки вартість шкури вовка у порівнянні з тією шкодою, яку він завдає, низька, цей звір – найшкідливіший у нашій фауні.

Проте останнім часом в зв'язку із твердженням про санітарну роль вовка в природі боротьбу із цим хижаком значно послабили. Тому кількість вовків в Україні знову збільшилась (За О.Корнєєвим; 358 сл.).

Вибрати правильну відповідь на кожне із запитань:

1. Вовк сірий відзначається

- а) високим розвитком нервової діяльності, гострим слухом і зором;
- б) високим розвитком нервової діяльності, гострим нюхом і зором;
- в) гострим слухом, нюхом і зором;
- г) високим розвитком нервової діяльності, гострим слухом і нюхом.

2. Вовки є активними

- а) на світанку та в сутінки;

- б) удень та надвечір;
в) в сутінки та в нічні години;
г) в нічні години та уранці.
3. Забарвлення хутра вовка
а) улітку сіре, взимку бурувато-чорного кольору;
б) улітку рудувате, взимку бурувато-сірого кольору;
в) улітку руде, взимку сіре;
г) улітку сіре, взимку сірувато-іржавого кольору.
4. Основу живлення вовків становлять
а) дикі і свійські копитні тварини;
б) хижаки родини кошачих та собачих;
в) трупи мертвих тварин;
г) їжа рослинного походження.
5. Вовки спроможні розвивати швидкість бігу
а) до 50 кілометрів за годину;
б) до 60 кілометрів за годину;
в) до 80 кілометрів на годину;
г) до 90 кілометрів за годину.
6. Лігво для виведення малят вовки влаштовують
а) поблизу віддаленого від населених пунктів людського житла;
б) поблизу густонаселених пунктів;
в) у відлюдних місцях подалі від водойм;
г) у відлюдних місцях поблизу водойм.
7. Раз на рік вовчиця народжує найчастіше
а) двох-трьох сліпих і глухих вовченят;
б) четверо-п'ятеро сліпих і беззубих вовченят;
в) п'ять-шість сліпих, глухих, беззубих вовченят;
г) шість-сім сліпих, глухих і беззубих вовченят
8. Вовченята починають полювати з дорослими вовками
а) у віці 1, 5 – 2 роки;
б) як тільки прорізаються очі;
в) як тільки виростають молочні зуби;
г) коли молочні зуби замінюються на постійні.
9. Вовки є основними поширювачами такої хвороби, як
а) чумка;
б) вовча сліпота;
в) каз;
г) круп.
10. Боротьбу з вовком останнім часом значно послабили
а) у зв'язку з недостатністю матеріальної бази полювання на звіра;
б) у зв'язку з підвищенням рівня природного вимирання тварин;
в) у зв'язку з поступовим переселенням вовків у напрямку Азії;
г) в зв'язку із твердженням про санітарну роль вовка в природі.
11. Опрацьований текст належить до
а) художнього стилю;

- б) публіцистичного стилю;
- в) наукового стилю;
- г) ділового стилю.

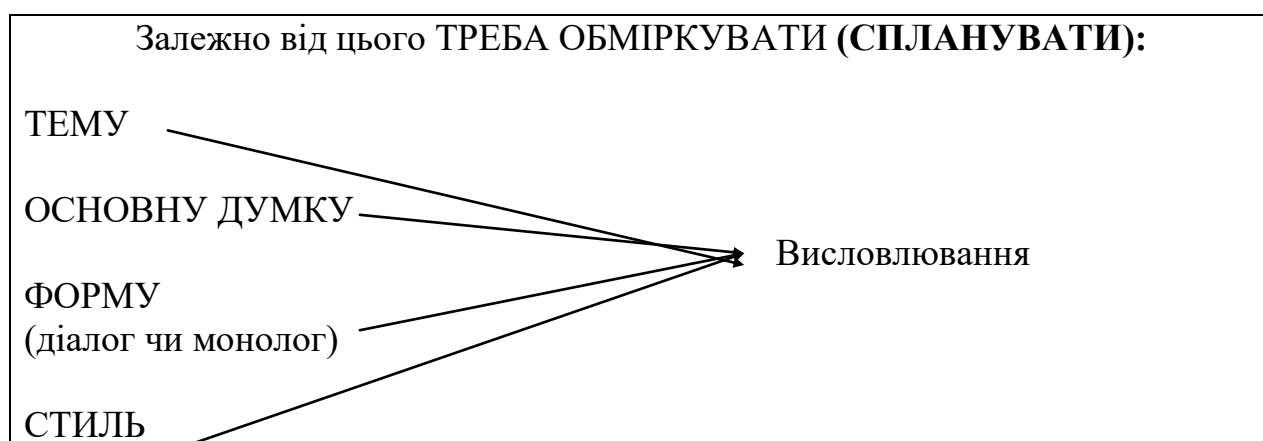
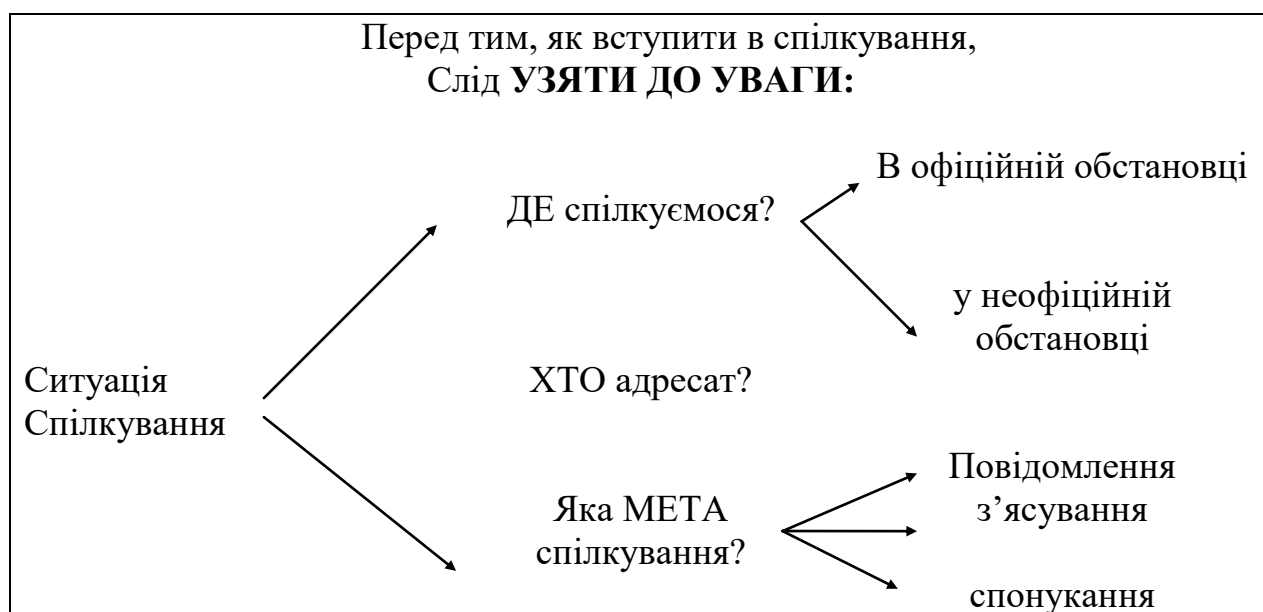
12. Зовні вовк схожий

- а) на шотландську вівчарку;
- б) на афганську вівчарку;
- в) на кавказьку вівчарку;
- г) на німецьку вівчарку.

ГОВОРІННЯ: СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ

СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ

Відповідно до вимог навчальної програми слід дати шестикласникам загальне уявлення про ситуацію спілкування та її складові¹. У процесі пояснення можна використати таку таблицю

¹ Див.: Програми для середньої загальноосвітньої школи *Рідна мова*, 2001 р.

*З опорою на подану вище таблицю, зорієнтуватись у *ситуації спілкування*, а також обміркувати *тему, основну думку, форму*, вибрати *стиль* вашого висловлювання, уявивши, що ви прийшли:

- на засідання шкільного мовного гуртка;
- до бабусі, що прихворіла;
- на класні збори;
- до однокласника переглянути відеофільм.

*Розказати, що потрібно взяти до уваги, щоб зорієнтуватись у ситуації спілкування, і що визначити перед тим, як вступити в спілкування, якщо:

- до вас звернувся однокласник з проханням допомогти написати твір (переказ, оповідання);
- до вас звернувся класний керівник з пропозицією взяти участь у святковому шкільному концерті до Дня вчителя;
- керівник шкільного гуртка запропонував вам написати п'єсу для шкільного лялькового театру.

*Скласти та розіграти за особами діалог, можливий за однієї з вище окреслених ситуацій.

СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ІЗ ВЖИВАННЯМ ФОРМ НЕПРЯМИХ ВІДМІНКІВ ЧИСЛІВНИКІВ ТА ЧИСЛІВНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСУ

*Скласти та розіграти діалог між двома однокласниками, які прийшли до магазину канцтоварів, щоб порахувати, скільки коштуватиме придбання для всього класу зошитів для контрольних робіт, обкладинок, стержнів для кулькових ручок та олівців. У репліках діалогу вживати числівники на позначення кількості товарів, які доручено купити, а також їх ціни.

* Скласти та розіграти діалог між шестикласником та продавцем книгарні. Учень цікавиться ціною контурних карт та атласів, а також просить порахувати, скільки коштуватиме забезпечення картами та атласами учнів двох паралельних шостих класів (97 осіб).

*Прочитати діалог за особами. Вказати числівники на позначення часу доби. З пам'яті відтворити діалог за особами, дещо змінивши ситуацію спілкування (скажімо, розмова відбувається у канікулярний час, коли немає домашніх завдань, до комп'ютерного клубу можна піти вранці, замість шкільного вечора можна піти на дискотеку тощо).

- О котрій годині підемо до комп'ютерного клубу?
- Як завжди, о п'ятнадцятій. Не пізніше, як о шістнадцятій тридцять я мушу бути вдома. Потрібно дописати класний переказ і розв'язати задачу.
- Перекусимо в буфеті?
- Ні, сьогодні давай підемо в їдальню.
- А ми встигнемо?
- Звичайно, вона працює до п'ятнадцятої тридцяти.
- Не забувай, що за чверть до вісімнадцятої ми маємо бути в ліцеї. Сьогодні ж святковий вечір!
- Поспішаймо! До того ж о пів на п'ятнадцяту мені потрібно зателефонувати батькам.

*Скласти й розіграти діалог між двома однокласниками, які домовляються про спільне відвідання в неділю денної вистави Національної опери (ТЮГу, Театру драми і комедії). Використати 4-5 числівників на позначення часу.

*Скласти та розіграти діалог між трьома (чотирма) однокласниками, які приїхали на дводенну екскурсію до Львова (Переяслава, Одеси, Полтави, Харкова). Мета спілкування: з'ясувати розпорядок завтрашнього екскурсійного дня та узгодити проведення вільного від екскурсій часу (три години перед від'їздом додому). Використати числівники на позначення часу доби.

СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ІЗ УЖИВАННЯМ ЗАЙМЕННИКІВ

*Прочитати діалог за особами. Що спричинило двозначності? Відтворити діалог за особами, виправивши помилки у вживанні займенників.

- Знаєш, тату, зараз я читаю історичну повість. Головна героїня книжки – дочка обозного запорозького війська Дарина. Вона мені надзвичайно подобається.
- Подобається книжка чи Дарина?
- Ну звісно, книжка. Мені її порадила нова завідувачка шкільної бібліотеки. Вона така багата!
- Хто багатий? Бібліотека чи завідувачка?
- Звичайно, бібліотека! У історичному відділі є чудові повісті Михайла Старицького. Він мене просто зачарував!

- Доню, хто тебе зачарував? Старицький чи відділ?
- Сама не знаю. Ти мене зовсім заплутав.
- Ти сама себе заплутала, бо неправильно вживаєш займенники!

* Прочитати діалог за особами. Пояснити лексичне значення виділених слів. Звернути увагу на вживання при займеннику *ви* дієслів у формі множини.

- Доброго ранку, Ольго Петрівно! Ви сьогодні приїхали? Як ви посвіжіли! Стали ще гарнішою!
- Дякую, Тетянко, на добромu слові. Яка ти *привітна* і *чемна* дівчинка! Після спілкування з тобою завжди покращується настрій.
- Ольго Петрівно, я в захопленні від вашої елегантності та вишуканості. Ви надзвичайно гарні!
- Спасибі. Де ти навчилася робити *компліменти*, Танечко?
- А хіба цього потрібно навчатися? Я кажу правду. Ви справді чарівні. Я щиро захоплююсь вашою вродою.
- Бог з тобою, дитино! Яка там врода! Я старша за твою бабусю!
- Вік не має значення. Вами всі милуються.
- А я в захопленні від твоєї *гречності*. Дякую тобі.

Для довідок. *Привітний* – який виявляє щирість, доброзичливість до когось. *Чемний* - шанобливо ввічливий до людей. *Гречність* (від польськ. grzeczny) – чемність, ввічливість. *Комплімент* – люб'язні, приємні слова, похвала.

*Скласти та розіграти діалог між шестикласником, який забув ключі від помешкання, та його літнім сусідом. Очікується гроза, тому сусід запрошує хлопця до себе; хлопець висловлює побоювання завдати сусідові зайвих турбот. Звернути увагу на вживання при займеннику *ви* дієслів у формі множини, а також на вживання етикетних формул.

СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ З УЖИВАННЯМ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ, У ЯКИХ ДОПУСКАЮТЬСЯ ПОМИЛКИ В ФОРМІ ЗАЛЕЖНОГО СЛОВА

* Скласти та розіграти діалог між двома шестикласниками, які хочуть привітати зі святом улюблену вчительку мови і літератури. У репліках діалогу вжити подані в рамці вислови.

Подякувати вчителю, їй [не вчителя, ї], простити мені, нам [не мене, нас], навчати мови та літератури [не мові та літературі], опанувати мову [не мовою], розумітися на поезії [не в поезії], перекладати українською мовою (або з російської на українську мову), читати українською мовою (або по-українськи), нехтувати

пораду (або порадою), послухати поради [не пораду], йде мова, йдеться про книжку, про нього [не йдеться мова про книжку, про нього], мати успіх [не користуватися успіхом], стати за старшого друга [не старшим другом], вважати за ворога або ворогом [не рахувати].

* Скласти та розіграти діалог між шестикласницею та її сусідкою, яка просить доглянути на дачі її донечки, доки вона братиме участь у презентації власної фірми. У репліках діалогу вжити подані в рамці вислови.

Доглядати, пильнувати дитини [не дитину], проводити захід [не міроприємство], брати [не приймати] участь, заздрити на розум [не розумові], узятися до справи [не за справу], побачити на власні очі [не власними очима], впадати в око [не кидатися в очі], трапилось минулого тижня [не у минулий тиждень], піти по гриби [не за грибами], їхати автомобілем [не на автомобілі], хворіти на грип [не грипом], кохатися в казках [не казками], одружитися з принцесою [не на принцесі].

ГОВОРІННЯ: УСНІ ПЕРЕКАЗИ

ТЕКСТИ ДЛЯ УСНОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ

Вишивані квіти

Жили колись у Чернігові брат із сестрою. Брат звався Яромир, а сестра Доброслава. Яромир був лицар у княжому війську. Вирушив князь на половців, пішов із ним Яромир з іншими дружинниками.

Проїшло багато днів. Повернулися княжі воїни й сказали Доброславі, що захопив Яромира половецький хан у неволю.

Заплакала Доброслава. А вранці пішла у степ.

Хан держав Яромира замкненим у наметі. Не захотів руський лицар до нього на службу стати, тому хан наказав його самим сухим хлібом годувати. Мучився Яромир, чорнів та охлявав. Здавалось, навіть кроку ступити вже не може.

А Доброслава заходилася квіти в степу зривати й плести з них сорочку. Білі квіти були за полотно, а з синіх та червоних дівчина виплітала узор на плечах. Скінчила плести і пішла у степи половецькі. Ублагала сторожів, щоб занесли сорочку Яромирові.

Кинули сторожі сорочку у шатро. Одягнув лицар сорочку і знову набрав сили.

Викрався уночі Яромир з намету, буйним вихором погнав у степ, де знайшов Доброславу. Тоді пішли обоє в Україну.

З того часу українки вишивають барвисті квіти, тому що сила їхня – дивовижна (За Л.Храпливою-Щур; 172 сл.)

*Пояснити лексичне значення слів *половці*, *лицар*, *дружинники*, *шатро* (легке, розбірне конусоподібне житло з тканини або шкіри; намет).

*Дібрати синоніми до слів *благати*, *охлянути*, *узори*.

*Скласти план (орієнтовний: 1. Жили в Чернігові брат із сестрою. 2. Яромир потрапив у полон. 3. Сестра пішла в степ. 4. Брат охлявав у наметі. 5. Сплетена з квітів сорочка. 6. Обоє пішли в Україну. 7. Дивовижна сила вишиваних квітів).

*Усно переказати текст.

Звіздочки

Не було для Василька нічого кращого, як ходити весною на полонину. Гори навколо у рожевих туманах виглядають, як дівчата у свято. Синім цвітом зацвітають бриндуші. Та нема квітів кращих для легінів, як звіздочки. І що то за парубок, як на крисані у нього нема звіздочки?

Та звіздочки треба шукати, наче дорогі скарби. Вони ростуть на диких урвищах. Їх треба досягати, і не всякому то вдається.

Василько ще не був парубок, він був малий хлопець. Але він ходив у гори по звіздочки. Їх оксамитові товсті пелюстки завжди були однакові, не в'янули. Певно, тому і здавалися вони такими заманливими.

І зараз Василько йшов по звіздочки. Він піднявся у гори, і вершини розгорнулись перед ним у своїй величі. Горде, високе почуття виростало у кожного, хто сходив сюди.

Далі треба було дряпатися по гострих виступах наверх. Там Василько назбирав звіздочок. А як вертав з ними назад, то наче щастя ніс у руках.

На полонині він дав по одній двом пастухам, щоб прикрасили свої крисані, а вони напоїли його молоком, дали бринзи і кулеші.

Лише як сонце повернуло на захід, Василько ввійшов у своє село. Всі привітно зустрічали його, і він відчував велику гордість, що ніс звіздочки. Бо всі знали, як їх здобувати (За А.Турчинською; 200 сл.).

*Вказати діалектні слова, пояснити їх лексичне значення (*звіздочки*, *полонина* (у Карпатах незалісна вершина, що використовується для пасовиська), *легінь* (юнак, парубок), *крисаня* (капелюх), *бриндуші* (шафран сітчастий), *кулеша* (страва з кукурудзяного борошна).

*Дібрати синоніми до слів *урвище*, *заманливий*, *жолоб*.

Скласти план (орієнтовний: 1. Весною на полонині. 2. Звіздочки треба шукати, як дорогі скарби. 3. Чому звіздочки були заманливими. 4. Високе почуття охопило хлопця на вершині. 5. Де росли звіздочки. 6. Василько наче

щастя ніс у руках. 7. Подарунок пастухам. 8. Чому хлопця привітно зустрічали в селі.)

*Усно переказати текст.

ТЕКСТИ ДЛЯ УСНОГО ВИБІРКОВОГО ПЕРЕКАЗУ ОПИСУ ПРИМІЩЕННЯ

Втікачі

В кінці шістнадцятого століття втеча бурсаків із школи не була чимось незвичайним. Хтось утікав, бо вчитись наскучило, хтось хотів зажити слави на Запорозжжі. Кожен бурсак знав, куди в такому випадку звертатись. Знали про це й Петро з Марком.

На околиці міста стояла оселя вірменина Аслана. У нього можна було купити одягу, зброю, коня. У нього можна було розпитати дорогу на Січ.

Аслан мешкав у малій хатині, що від старості вгрузла в землю по самі віконця. Коли в хаті світилося, ці вікна були схожі на очі потвори, що прилягла до землі й чатує на здобич.

На стук у хаті заметушилися. Рипнули двері. Показалася кудлата голова, а тоді й постать господаря.

Хлопці зайшли до хати. Вони почали роззиратися довкола.

Кімната була простора й низька. Під однією стіною стояв довгий стіл, подібний до скрині. За столом була довга лава. У кутку – велика піч з грубою для тепла. Під іншою стіною – лежанка з подушками та перинами. Між піччю й лежанкою темніли чорні грубі двері до комори, де був товар.

Господар поглянув на хлопців і вгадав, за чим вони прийшли. Він уже не одного школяра виправив на Запорозжжя. Зміряв оком зріст хлопців, узяв каганець і пішов у комору по одяг для втікачів (За А. Чайковським; 200 сл.).

*Пояснити лексичне значення слова *бурсак* (вихованець бурси – чоловічої духовної школи), виразу *зажити слави*.

*Дібрати синоніми до слів *наскучити*, *потвора*, *вгрузнути*, *чатувати*.

*Скласти план приміщення (орієнтовний: 1. Простора і низька кімната. 2. Подібний до скрині стіл, лава. 3. Піч з грубою у кутку. 4. Лежанка з перинами. 5. Чорні грубі двері до комори).

* Усно переказати за планом опис приміщення.

У панській світлиці

Гетьман пройшовся панською світлицею. Цей палац козаки захопили кілька годин тому. Натерта до блиску підлога сковувала ходу гетьмана. Вікна було запнуто важкими порт'єрами, тому в кімнаті стояли сутінки. Після довгої їзди хотілося впасти на прикрашену химерними птахами отоманку й бодай хвилину спочити. Або ж опуститися в глибокий фотель і посидіти хвилину-другу.

Гетьман підійшов до вікна, відсунув завіску. Яскравий жмут світла перерізав кімнату навпіл, блискітками загравав на підлозі. Блискітки були різнокольорові, що високі вікна було прикрашено вітражами.

З передпокою долинув жіночий плач і гомін суперечки. Відчинивши важкі двері, зазирнув джура. Тут молодиця до гетьмана проситься. Дружина панського наглядача, отого, що людей тяжко мучив. Суд над тим виродком вже призначено... Просить на чоловіка зглянутися... Діти в неї...

З невеличкої скриньки на столі гетьман вийняв туго набитий грішми капшук .

- Отут , Петре, гроші... Для неї й дітей. Віддаси. А допомгти не можу. Усе суд вирішить (За В.Кулаковським; 146 сл.).

*Пояснити лексичне значення слів *світлиця*, *отоманка* (широкий м'який диван з подушками і валиками), *фотель* (крісло), *вітраж* (візерунок з кольорового скла у вікнах, дверях тощо), *капшук* (гаманець у формі торбинки, що затягується шнурком), *джура* (зброєносець у козацької старшини; слуга).

*Дібрати синоніми до слів *химерний*, *жмут*, *зглянутися*.

*Скласти план опису кімнати (орієнтовний: 1. До блиску натерта підлога. 2. Важкі порт'єри на вікнах. 3. Прикрашена химерними птахами отоманка. 4. Зручний глибокий фотель. 5. Прикрашені вітражами високі вікна. 6. Важкі двері.)

* Усно переказати за планом опис приміщення.

У вчительки

Перед початком уроків Людмила Степанівна покликала до себе Улянку. Квартира вчительки була в тому ж будинку, що й школа. Тільки вхід до неї був не з вулиці, а з двору.

У кімнаті пахло свіжою фарбою від підлоги. На стіні висів портрет Шевченка. Поряд цокав годинник з гирками на ланцюжку. На столі стояв глобус, лежали олівці. Улянка враз уявила собі, як увечері сидить Людмила Степанівна за цим столом і перевіряє домашній твір "Мій трудовий день".

Учителька запросила Улянку до столу. Дівчинка засоромилася, адже вона і вчора пила чай у Людмили Степанівни, і позавчора. Вчителька поставила на стіл тарілку з хрускотиливим вергунами, що були схожі на рум'яні вушка. Хто ж може відмовитися від вергунів?

Улянці дуже ніяково, бо чим же вона заслужила таку прихильність вчительки? Мабуть, ніхто з школярів ще не пив отак чай у Людмили Степанівни. І коли дивиться вчителька на дівчинку, то очі її наче співають ласкаву й журливу пісню. І ще Улянці чомусь здається, що Людмила Степанівна їй не все сказала, що є в неї якісь невідомі для дівчинки слова...

Дівчинка ще не знала, що її батько загинув на війні. Про це знала тільки Людмила Степанівна (За О.Донченком; 190 сл.).

*Пояснити лексичне значення слова *вергуни* (смажене в олії солодке печиво, що має форму продовговуватих смужечок).

*Дібрати синоніми до слів *засоромитися, журливий*.

*Скласти план опису приміщення (орієнтовний: 1. Вхід до квартири був з двору. 3. Який запах стояв у кімнаті. 4. Портрет на стіні. 5. Що було на учительчиному столі. 5. Тарілка із смачними вергунами на столі)

* Усно переказати за планом опис приміщення.

ХУДОЖНІ ТЕКСТИ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРИРОДИ ДЛЯ УСНОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ

У ніч на Івана Купала

Купальської ночі хлопці й дівчата розпалили вогнища й почали через них стрибати. Іванко подався в ліс.

Ліс стояв чорний, мовчазний. Над ним стелилося темне небо з ясними зорями. Вони хоч і світили в небі, та тільки самим собі, бо ж на землі світла від них було мало.

Хлопець добре знав ліс. Та сьогодні все стало якесь інше. Стовбури дерев зробились величезні, товсті. Звідкілясь узялися колючі чагарі, а учора їх тут не було. У темряві раз у раз засвічувались чийсь лихі очі. Вони то палали жовтим, зеленим, червоним і білим вогнем, то згасали. Очей тих було безліч.

Дорогу Іванові заступила колода. Тільки переліз через неї, озирнувся... А вона зробилася мала, як тріска.

Потім устала на дорозі товстелезна, як башта, сосна. Обминув її хлопець, оглянувся... А сосна стала така тоненька, що можна пальцем зломити.

Дивиться Іван – а перед ним височезний куц папороті, товстий, як дуб. На стеблі світиться квітка з п'яти золотих пелюсток, а посередині – око. Крутиться те око, кліпає і сміється... Простяг хлопець руку, от-от ухопить квітку... Раптом заспівав півень. Настав світанок. Квітка блимнула і згасла. Куц провалився під землю.

Нікому Іван про те, що в лісі бачив, не сказав. На той рік Купальської ночі вирішив знову піти по квітку (*Нар.творч.; 205 сл.*).

*Пояснити лексичне значення слова *чагарі* (зарості багаторічних кущових рослин).

*Дібрати синоніми до слів *кліпати, блимати*.

*Скласти план (орієнтовний: I. Настала Купальська ніч. II. Темне небо над мовчазним лісом. III. Все стало якесь інше. 1. Стовбури дерев стали товсті. 2. Десь узялися колючі чагарі. 3. Блимання у темряві очей. IV. Колода й сосна на дорозі. V. Квітка на куці папороті. VI. Настав світанок. VII. Рішення Івана).

* Усно переказати текст.

На хуторі

У звичайній собі хаті на хуторі жив козак Данило Чабан разом із своєю родиною. Хату залишив Данилові його батько. До батька вона перейшла від діда, до діда – від прадіда. Хіба скажеш, скільки поколінь Чабанів бачило її білі стіни?

Розповім вам одну цікаву річ. Чи знаєте ви, що коли українець оселиться навіть у пустелі, то й там першої ж весни все оживе, розквітне? А Данилів хутір стояв не в пустелі... То й не важко собі уявити, яким запашним та квітучим раєм була його господа.

Ця господа стояла між безкраїм степом і густим лісом. Ще був вишневий садок. Був він невеличкий, але густий. Світлі віконця хати визирали з квітів.

Як гарно було в цьому куточку! Коли сходило сонечко, усе сяяло і переливалося. Прокидалися пташки й зустрічали ранок радісним щebetом. Легкий серпанок туману тихо плів над землею.

Таким був ранок, а як описати день? Буяло сонце під синім небосхилом. Невгамовно щebetали пташки. Природа була ніби вщерть сповнена щастям.

А вечір? Яким був спокійний, рожевий, український вечір! Зорі сходили ніби крадькома, непомітно. Мабуть, вони хотіли приготувати несподіванку місяцеві. А він підіймався спокійно, велично...

Чудово жилося у цьому куточку (За Марком Вовчком; 185 сл.).

*Пояснити лексичне значення слів *хутір*, *покоління* (сукупність родичів однакового ступеня порідненості; люди близького віку, що живуть в один період часу), *господа*.

*Вказати слова, вжиті в переносному значенні у сполученнях слів *серпанок туману*, *буяло сонце*. Розкрити переносне значення слів.

*Дібрати синоніми до слів *крадькома*, *вщерть*.

*Скласти план (орієнтовний: 1. Хата перейшла Данилові від предків. 2. Якщо українець оселиться в пустелі, там усе розквітне. 3. Данилова господа – квітучий рай. 4. Господа стояла між степом і лісом. 5. Яким був садок. 6. Уранці все сяяло і переливалося. 7. Удень природа була сповнена щастям. 8. Рожевий український вечір. 9. Чудово тут жилося).

* Усно переказати текст.

ТЕКСТИ ДЛЯ УСНОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ

Кіт лісовий

Кіт лісовий зберігся в Україні в дуже незначній кількості. Його можна зустріти у Карпатах, на Поліссі.

Зовнішнім виглядом цей лісовий хижак нагадує свійського kota. Довжина його тіла близько 70 см, маса близько 6 кг. Кінцівки озброєні довгими

гострими кігтями. Короткий товстий хвіст не звисає, як у свійського kota. З органів чуттів чудово розвинуті слух і зір.

За способом життя лісовий кіт - нічна наземна тварина, проте у пошуках здобичі він може спритно лазити по деревах.

Основна їжа лісових котів - мишовидні гризуни, а також птахи, які гніздяться на землі. Інколи кіт нападає на телят, козуль, зайченят. У плавнях вони живляться водяними полівками.

Кубла для виведення малят лісові коти влаштовують у гущавині чагарників, між корінням та у дуплах дерев. Вистелюють їх сухою травою та листям.

Лісові коти вважаються шкідливими тваринами. Проте ці звірі дуже нечисленні, і шкода від них людині невелика. Тому лісові коти як рідкісна пам'ятка давньої фауни охороняються законом (За О.Корнєєвим; 150 сл.).

* Пояснити лексичне значення слів *фауна* (сукупність тварин, що склалася історично й населяє певну територію), *плавні* (заболочені, порослі низькі вологолюбною рослинністю береги річок, що затоплюються під час повені), *чагарники* (зарості багаторічних дерев'янистих кущових рослин).

* Дібрати антонім до слова *дикий*; синонім до слова *кубло*.

* Скласти план (орієнтовний: 1. Де можна зустріти лісового kota. 2. Зовнішній вигляд тварини. 3. Спосіб життя лісового kota. 4. Основна їжа хижака. 5. Де лісові коти влаштовують кубла. 5. Лісовий кіт – рідкісна пам'ятка давньої фауни).

* На дошці записати: *лісовий хижак, нічна наземна тварина, кінцівки, мишовидні гризуни*

* Усно переказати текст.

Майстри камуфляжу

Маскування у військовій справі відоме дуже давно. Один з його видів – камуфляж. Це слово французького походження означає *маскувальне забарвлення*.

Здатність до маскування притаманна багатьом тваринам. Усім відоме явище мімікрії полягає в наявності корисного для тварини захисного забарвлення. З англійської слово *мімікрі* перекладається як *наслідування*.

Мало хто з тварин може так швидко змінювати забарвлення свого тіла, як хамелеон. У зеленій траві він – зелений, на сірому камені – сірий, на дереві з корою бурого кольору – бурий.

Швидко тікати хамелеон не може, тому зміна забарвлення рятує його від небезпеки. Наздогнати здобич на малорухомих ногах йому дуже важко, тому тварина приречена на голодування, якщо на відстані її витягнутого язика не сидатимуть комахи. Здатність до камуфляжу забезпечує хамелеона їжею.

Змінювати забарвлення шкіри під колір навколишнього середовища здатні восьминіг, камбала, деякі види жаб.

Як же тварини змінюють колір шкіри? Це складний процес, в якому беруть участь клітини хроматофори, що містять у собі пігмент. Коли тварина лякається або збуджується, ці клітини розширюються чи звужуються, і колір шкіри змінюється. (За І Заянчковським; 160 сл.)

*Пояснити лексичне значення слів *камуфляж, мімікрія, пігмент* (забарвлені органічні речовини).

* Дібрати синоніми до слів *забарвлення, притаманний*.

* Скласти план (орієнтовний): 1. Що таке камуфляж. 2. Мімікрія – корисна для тварини наявність захисного забарвлення. 3. На що здатний хамелеон. 4. Навіщо хамелеону зміна забарвлення. 5. Які тварини спроможні змінювати забарвлення. 6. Як тварини змінюють колір шкіри).

* Записати на дошці: *здатність до маскування; під колір навколишнього середовища; клітини хроматофори містять у собі пігмент*.

* Усно переказати текст.

ПИСЬМО: ПИСЬМОВІ ПЕРЕКАЗИ

ХУДОЖНІ ТЕКСТИ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРИМІЩЕННЯ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ

Директор

Коли Василь Васильович відчиняє кватирку, в кімнату разом з гуркотом моря влітають холодні краплини. Будинок, де живе директор школи, стоїть біля самісінького моря. З ганку можна спостерігати, як біля берега плавають прозорі медузи і повзають краби.

Лампа з зеленим абажуром освітлює круглий стіл з купою школярських зошитів і всю невеличку кімнату. У кутку – етажерка, біля стіни – шафа з книжками. Карта земних півкуль займає майже півстіни. Поряд з етажеркою націлилась у стелю довжелезна підзорна труба на залізному триніжку. Василь Васильович жартома зве її телескопом. Мабуть, це найдорожча для нього річ у кімнаті.

Директор школи захоплюється астрономією. Тихими зор'яними ночами він виносить свій “телескоп” на ганок і наводить його на небо. Зорі мерехтять перед його очима, таємничі планети проходять свою путь. А недалеко внизу зітхає сонне море...

Василь Васильович сідає за стіл, присуває купу зошитів. Треба перевірити, як написали учні диктант. Адже він не тільки директор, він викладає мову й літературу. Василь Васильович заглиблюється у роботу (За О.Донченком; 155 сл.).

*Пояснити лексичне значення слова *телескоп* (прилад для дослідження космічних об'єктів).

*Дібрати синоніми до слів *спостерігати, мерехтіти, заглибитися*.

*Скласти план (орієнтовний: 1. Будинок біля моря. 2. Лампа під зеленим абажуром. 3. Етажерка та шафа з книжками. 4. Карта півкуль. 5. Підзорна труба на триніжку. 6. Захоплення директора. 7. Василь Васильович заглиблюється в роботу).

* Написати докладний переказ.

Аптекарь

Дітвора називала аптекаря дід Бочонок. Він був сивий, вусатий і товстий, як справжній бочонок.

Цілими днями Бочонок просиджував у аптеці коло базару, зважував на манюніх вагах якісь ліки або стояв за прилавком. Він знав усіх, і його теж знали всі.

Коли помер Климків дядько, дід Бочонок прийшов до хлопця в барак, мовчки заплакав. Потім присів біля Климка на стілець, дістав стосик грошей, дав хлопцеві на хліб. А ще порадив податися до села і пристати до якоїсь бабусі. І тій була б поміч, і Климко перебув би лиху годину. Хто підтримає сироту під час війни? Харчів на дорогу Бочонок пообіцяв дати.

Тепер Климко забіг до аптекаря сказати, що йде до села. У кімнаті пахло ліками. На підлозі лежала товста ковдра. По стінах висіли великі гарні картини в золочених рамах. На високому ліжку з подушками спав кіт з великим пухнастим хвостом. Від кухні пахло гарячим хлібом.

Аптекарева жінка кинула перед Климком миску борщу і зачинилася на кухні. Климко відсунув миску і похнюпився, щоб не дивитись на борщ.

Бочонок винувато закліпав очима. Климко навіть не поворухнувся. Аптекарева жінка шпурнула хлопцеві шість пліснявих сухарів і щось прошепотіла сердитими губами.

Бочонок вивів Климка за ворота і сказав:

- Дорогою пристань до біженців. Серед нещасних багато є добрих... (За Григором Тютюнником; 200 сл.).

*Пояснити лексичне значення слова *барак* (житлове приміщення, як правило, тимчасове).

*Дібрати синоніми до слів *кліпати, похнюпитись, шпурнути*.

*Скласти план (орієнтовний: I. Дітвора прозвала аптекаря бочонком. II. Він знав усіх. III. Після смерті дядька аптекар прийшов до Климка. IV. Порада діда Бочонка. V. В аптекаревій кімнаті. 1. Пахло ліками. 2. Товста ковдра на підлозі. 3. Картини на стінах. 4. Кіт на високому ліжку. 5. Запах хліба з кухні. VI. Грубість аптекаревої жінки. VII. «Серед нещасних є багато добрих...»)

*Написати докладний переказ, використавши пряму або непряму мову.

Жив собі бідний студент. Якось купив він за останній гріш кавалок хліба і пішов на канікули додому. Йти довелося густим лісом. Ніч захопила студента

в хащах, і він заблуdivся. Угледів удалині вогник, пішов на нього і прибився до невеличкої хатки.

Заходить до хатки, а там бабуся. Просить студент, щоб пустила його на ночівлю. А та каже: “Прийде моя сестра і з’їсть тебе. Тікай мерщій!”

Та студентові ніде було подітися. Ліг він під лавку і заснув.

Незабаром крізь вікно не помелі влетіла сестра. Почула вона людський дух. Хоч-не-хоч, а довелося хлопцеві вийти.

Запросила його чаклунка до столу, щоб підгодувати, а тоді ним закусити. Виклав студент свій хліб на стіл і каже їй: “Пригощайтесь!”

Розчулилися чаклунка, не стала їсти хлопця. Нагодувала його і спати на піч поклала.

Невдовзі прилетіла на мітлі третя сестра. Почула людський дух, стягла з печі студента. Теж хлопця за стіл посадила, щоб підгодувати, а вже потім з’їсти. Поклав студент на стіл свій окраєць і говорить: “Пригощайтесь!”

І ця сестра розчулилася. Порадилися три відьми і вирішили за чемність і щедрість студента нагородити. Подарували йому сорочку, що ніколи не зношується, хлібину, що ніколи не з’їдається, та костур, з яким будь-який шлях за мить долається. Уранці попрощалися з хлопцем і вирядили його в дорогу (*Нар.творч.; 204 сл.*).

*Дібрати синоніми до слів *кавалок, костур*.

*Скласти план (орієнтовний: 1. Додому через ліс. 2. Студент прибився до хатки. 3. Попередження бабусі. 4. Відьма на помелі. 5. Вирішила підгодувати, а потім з’їсти. 6. “Пригощайтесь!” 7. Розчулення чаклунки. 8. Поява третьої сестри. 9. Студент пригощає відьму. 10. За що відьми вирішили нагородити хлопця. 11. Подарунки чарівниць).

*Написати докладний переказ, увівши самостійно складений опис хатки трьох сестер-чаклунок

Норвезька казка

Був собі бідний селянин, мав він повну хату дітей. Усі вони були гожі, розумні, чесні, а найкраща – найменша дочка.

Якось узимку здійнялася страшена буря. Хтось постукав у шибку. Селянин вийшов і побачив білого ведмедя. Той почав просити, щоб віддав чоловік за нього молодшу дочку.

Той подумав і віддав, бо ведмідь здався йому дуже симпатичним.

Сіла наречена ведмедю на спину і поїхала. Привіз її ведмідь до високої гори, постукав. Гора розступилася, вони опинилися в замку.

Завів ведмідь наречену в горницю. А там - ...

Коли дівчина лягла спати, то почула в сусідній кімнаті кроки. Вона прочинила двері й побачила високого стрункого хлопця. Зібгана ведмежа шкура валялася долі. Дівчина тихенько повернулася назад.

Через місяць наречена почала проситися до батьків у гості. Ведмідь погодився її відвезти, але просив, щоб вона не робила того, до чого її вдома підмовлятимуть.

Удома дівчина розповіла, що ночами наречений стає людиною. Почала її рідня умовляти спалити ведмежу шкуру.

Увечері ведмідь забрав дівчину в палац. Уночі він знову перетворився на людину. Та наречена прикинулася, що спить і шкуру не спалила.

Настав ранок. До дівчини вийшов не ведмідь, а юнак. Він подякував їй за те, що своєю вірністю вона врятувала його від чарів.

Одружилися молодята і досі в своєму палаці живуть. *(Нар.творч.; 200 сл.)*.

*Дібрати синоніми до слів *замок, горниця*.

*Скласти план (орієнтовний: 1. Була в бідняка повна хата дітей. 2. Прохання білого ведмеда. 3. Ведмідь привіз наречену до замку. 4. Горниця. 5. Ведмідь став юнаком. 6. Дівчина у гостях у рідні. 7. Незрадливість нареченої. 8. Вдячність розчаклованого юнака. 9. Одруження молодят).

*Написати докладний переказ, увівши до тексту самотійно складений опис горниці.

ХУДОЖНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРИРОДИ АБО ПРИМІЩЕННЯ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ

Полонянка

Дівчина очулася у напівтемному наметі і помацала рукою стіну. Вона була з сухої повсті. Під нею була також повсть. Стеля угорі була округла, в ній світилось відчинене віконечко.

Дівчина здогадалась, що це одна з ханових веж. Повстяний дім на колесах. Такі вежі ставлять на широких возах, а в ті вози запрягають по кілька пар волів. Коли возів багато, вони схожі на сіре містечко.

Полонянка заридала. У розпачі билась головою об м'яку повстяну стіну. Що робити? Удушити себе? Чи вижити і врятуватись?

Увечері невірливицю повели до хана. Його вежа нагадувала затишну, чисту хату. Підлогу вистеляли білі баранячі шкури. Посередині стояв великий золотий підсвічник. У ньому горіла товста свіча. Світла ледь вистачало, щоб освітити обличчя старого половчина.

Дівчина визивно глянула на хана.

- Дожени мене конем! Покажи, що ти батир, а не ледачий кіт!

...Двоє верхівців летіли степом. Дівчина то сиділа в сідлі, то стояла в стременах. Як тільки другий верхівець підскакував і простягав до неї руку, вона ковзала під живіт коня. За мить знов вилітала в сідло, ставала на коліна і чимдуж неслася далі.

Нарешті вершниця влетіла в річку. Кінь переплив на другий берег, спіткнувся і впав. Важко поклав голову на землю і вмер. Дівчина зірвалася на

ноги. Вона прагнула волі. Добутись волі усякою ціною! (За Р.Іванченко; 204 сл.).

*Пояснити лексичне значення слів *хан* (титул монарха у країнах Сходу в середні віки), *половчин* (представник тюркського кочового народу, що в XI-XIII ст. населяв степи між Дунаєм і Волгою), *батыр* (у східних народів – герой, богатир) *повсть* (виготовлений з вовни способом валяння цупкий матеріал).

*Дібрати синоніми до слів *визивно*, *ковзати*, *чимдуж*.

*Скласти план (орієнтовний: I. Дівчина очуняла в наметі. II. Це одна з ханових веж. III. Що робити? IV. Полонянка у хана. 1. Як у затишній хаті. 2. Підлогу вистеляли баранячі шкури. 3.Золотий підсвічник. 4. Світла ледь вистачало. V.“Дожени мене конем!” VI. Верхівці в степу. VII.Загибель коня. VIII.Добутись волі!)

*Написати докладний переказ.

У лісі

Маруся й козак ішли лісом. Раптом Марусині очі побачили на голому стовбурі поваленого дуба вінок з волошок. Що це, звідкіля? Адже вінок ще зовсім свіжий! Маруся зрозуміла, що в лісі вони не самі. Розвідники попередили, що друзі близько.

Козак помітив вінок водночас з дівчинкою. У ту ж мить з глибини лісу почувся пташиний крик. Січовик приклав до уст два пальці, і лісом покотилося: «пугу»! Мабуть, і найголосистіший пугач його б не посоромився. З усіх боків відповіли «пташині» голоси.

Козак залишив Марусю на галявині і наказав чекати. Сам обережно розсунув гілки і пішов у гущавину.

Ліс потроху темнів, наче якась невидима рука помалу спускала на нього чорний серпанок. Останні сонячні промені ясними плямами падали на стовбури дерев. Падали й згасали одразу. Їх долала темрява ночі, що підкрадалась швидко і непомітно.

Уся природа навколо, здавалось, мовчала. Мовчання це мимоволі заспокоювало Марусю, вливало в її душу сміливість.

Раптом пролунали постріли. Здавалось, у лісі спалахнув бій. Та минуло кілька хвилин, і запанувала зловісна тиша.

Маруся присіла біля підніжжя дуба й почала молитися за всіх, хто був дорогий її серцю (За Марком Вовчком; 180 сл.).

*Пояснити лексичне значення слова *січовик*, розкрити пряме й переносне значення слова *серпанок* (легка прозора тканина; легка, схожа на дим паволока, що обмежує видимість, скрадає обриси чогось; пелена, завіса; *перен.* те, що заважає бачити, сприймати щось чітко, окреслено, виразно).

*Дібрати синоніми до слів *гущавина*, *водночас*, *зловісний*.

*Визначити художній засіб, використаний у виразах *підкрадалась ніч; долала темрява; природа мовчала; тиша вливала у душу сміливість;*

*Вказати слова, вжиті в переносному значенні, у виразах *свіжий вінок; запанувала тиша; спалахнув бій.*

*Скласти план (орієнтовний: 1. Маруся й козак ішли лісом. 2. Вінок – то знак від розвідників. 3. Козак відповів на умовний сигнал. 4. Січовик залишив Марусю на галявині. 5. Ліс потроху темнів. 6. Мовчання природи заспокоювало дівчинку. 7. Пролунали постріли, потім запанувала тиша. 8. Марусина молитва).

*Написати докладний переказ.

Розвідник

Виряджений в оксамит і золото лицар зупинився перед брамою губернаторського замку. Вартовим він пояснив, що привіз листа. Його слова були переказані губернаторові, і той наказав одчинити браму.

Гостя зустріли у парадній залі. Прізвище, яким назвався прибулий, було вельми відомим і шанованим. На щастя, сам губернатор з цим родом не мав знайомства, тому перевдягнутий на лицаря козак міг бути спокійний, що його не піймають на вигадці.

Після короткої бесіди губернатор запросив гостя у кабінет.

Це була саме та кімната, про яку розповідав розвідникові старий запорожець. Уздовж стін стояли позолочені меблі. Вікно було схожим на амбразуру. На стінах висіли величезні портрети кількох поколінь володарів замку. Увагу гостя відразу привернув портрет лицаря в срібних шатах, з мечем у руці і чорними перами на шоломі.

Губернатор писав відповідь на привезений розвідником фальшивий лист. Нарешті він підвівся, перепросив гостя і вийшов із кімнати.

Ледве затихла вдалині його хода, як козак одним стрибком опинився біля портрета й пальцями щосили натиснув на чорні очі лицаря.

Портрет тихо відсунувся. За ним були двері до підземного ходу...

Розвідник знову натиснув на очі, портрет повернувся на місце. Задоволений козак відійшов подалі. Він з'ясував те, заради чого сюди пробрався. Саме цим підземним ходом гайдамаки проберуться до губернаторського замку. (За М.Старицьким; 198 сл.).

*Пояснити лексичне значення слів *лицар* (середньовічний феодал, що належав до військово-дворянського стану; вільний козак, якому властиві доблесть і воєнне мистецтво), *губернатор* (начальник губернії, урядовець), *гайдамаки* (учасники народно-визвольної боротьби XVIII ст на Правобережній Україні від польсько-шляхетського гніту), *амбразура* (отвір у стіні, через який стріляють і ведуть спостереження).

*Дібрати синоніми до слів *шати* (лицарські), *фальшивий*.

*Скласти план приміщення (орієнтовний: 1. Позолочені меблі вздовж стін. 2. Схоже на амбразуру вікно. 3. Портрети володарів замку. 4. Який портрет привернув увагу розвідника. 5. Підземний хід за картиною).

*Усно переказати за планом опис приміщення.

Пастушок

У степу я сам. Високі жита обступають мене. Навколо тільки небо і колоски. Сонце припікає, воно вже висушило росу на хлібах, на траві, прив'ялило ніжний цвіт березки.

Один я. Цуцик прибігав, покрутивсь біля мене, поки був хліб. Як хліба не стало, він облизавсь і подався до села. Хотів би я, щоб і мені була воля податись до села, до хлопців, але мені не можна. Мені треба пасти корову. Я вже провів її по межі, дав нащипатися пирію, а тепер знову вернувся до дороги. Тут їй просторіш.

Жодної душі на весь степ. Бджола десь гуде. Коник сюркоче. Перепілка в хлібах підпадьомкнула і вмовкла. В небі ні хмарини.

Озираюсь довкола. Бачу тільки повинь хлібів. Де ж бабуся? Ніде не видно, щоб біліла її хустина.

Зашелестіло неподалік жито. Підводжу голову... Бабуся! Вони сідають біля мене. Я бачу їх чорні, покручені, у вузлах ноги. Лагідне бабусине обличчя, сиве ріденьке волосся з-під хустки – все мокре від поту. Щоб втішити мене, бабуся розказують, що скоро поскошують хліба, тоді піде худоба на стерні... Тоді пастиму з хлопцями в гурті і буде мені веселіше...
(За О.Гончаром; 180 сл.).

*Пояснити лексичне значення слів *стерня*, *пирій* (трав'яниста багаторічна рослина родини злакових, звичайно бур'ян).

*Дібрати синоніми до слів *озиратися*, *втішати*.

*Скласти план (орієнтовний: 1. Навколо небо і колоски. 2. Прибігав цуцик. 3. Треба пасти корову. 4. Жодної душі на весь степ. 5. Навколо тільки повинь хлібів. 6. Прийшла бабуся. 7. Бабуся втішає хлопчика).

*Написати докладний переказ, першу особу замінивши на третю.

Пташине змагання

Сонце вже підбилося на добрий людський зріст. В його скісних променях блищала, вигравала всіма барвами райдуги роса. Мов цікаві дитячі оченята, зиркали звідусюди сині фіалки. Млосно блимали з-під кущів оксамитові квіти сон-трави.

Запаморочливо пахли конвалії та черемха. Чи не вони ото й споїли своїми п'янкими пахощами всіх лісових птахів, що ті надумали позмагатися у співі?

Перші затягли свою нескладну пісеньку вертляві синички. Скільки такій малечі треба тих пахощів, щоб охмеліти!

За ними вступили в змагання горихвістка й кропив'янка. Далі не стримались зозуля та іволга. Вони стали перекрикувати, дратувати одна одну, бо одвічно ворогували між собою.

Очеретянка сиділа, дослухалася до своїх подруг і дивувалася. Та врешті і її захопило змагання, вона теж несміливо подала свій голос. Як почув те болотний бугай, та як зареве на неї сердито! Очеретянка вже більше й не озивалася.

Мовчали тільки гордовиті солов'ї. Хіба пасує їм дерти горла разом з отією охмелілою братією! Нехай замагаються з ними озерні жаби... (За Б.Комаром; 155 сл.).

*Дібрати синоніми до слів *вертлявий*, *дратувати*, *змагатися*.

*Вказати вжиті в переносному значенні слова у виразах *виграла барвами веселка*; *зиркали фіалки*; *блимали квіти сон-трави*.

*Скласти план (орієнтовний): 1. Сонце підбилося на людський зріст. 2. Блиск роси. 3. Фіалки й сон-трава. 4. Запаморочливі пахощі конвалії та черемхи. 5. Затягли пісеньку синички. 6. Вступили у змагання горихвістка і кропив'янка. 7. Перекрикували одна одну зозуля та іволга. 8. Подала голос кропив'янка. 9. Сердите ревіння бугая. 10. Мовчали гордовиті солов'ї).

*Написати докладний переказ.

ХУДОЖНІ ТЕКСТИ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРИРОДИ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ

Лист

Сьогодні Оксанка встала рано. Вона уявляла, як укине листа в поштову скриньку, як повезуть його в поїзді на фронт, як читатиме його батько... Перед уроками Оксанка вирішила зайти на пошту і вкинути листа.

За ніч підвалило снігу, і йти було важко. З заметів визирали верхівки торішнього бур'яну. Навколо кожного стебла сніг був посипаний дрібнісінькими чорними мачинками. Це було бур'янове насіння.

Край просіки росли кущі колючого терну. Улітку крізь них не пролізти, а тепер кожний кущ світився наскрізь. Між гілочок чорніло торішнє кругле гніздечко.

Кроків за тридцять перед собою Оксанка побачила великого сірого собаку. Вона відразу догадалась, що це вовк, і страшенно перелякалась. У ту хвилину, коли дівчинка вирішила лізти на дерево, звір ліниво пішов у кущі.

Оксанка боялася йти далі, та лист не давав їй спокою. Його треба вкинути сьогодні. Хто знає, може, завтра вже буде пізно. Дівчинка повернулася додому і взяла берданку.

Найстрашніше було минати місце, де сидів вовк. На снігу добре відбилися сліди його лап. Відбитки були завбільшки з долоню.

Ось і вулиця. Оксанка дійшла до пошти й укинула лист.

На урок дівчинка спізналась. Учитель підійшов до Оксанки, узяв берданку, оглянув її і уважно подивився на дівчинку. Оксанка згадала, що забула її зарядити (За О.Донченком; 196 сл.).

*Пояснити лексичне значення слів *берданка* (однозарядна рушниця), *просіка* (очищена від дерев смуга землі в лісі, яка є межею ділянки, дорогою).

*Дібрати синоніми до слова *замет* (сніговий).

*Скласти план (орієнтовний: I. Лист до батька. II. В дорозі. 1. За ніч підвалило снігу. 2. З заметів визирали верхівки бур'яну. 3. Мачинки насіння на снігу. 4. Кущі терну світилися наскрізь. 5. Зустріч із «собакою». III. Лист треба вкинути сьогодні! IV. Яке місце було найстрашнішим. V. Ось і вулиця. VI. Забула зарядити).

* Написати переказ тексту.

Голод

Галя співає, як соловейко. Та де там тому соловейку! Соловейко знає одну пісню. А Галя... Це навіть не тисяча, а ціла хмара соловейків!

Навкруги – зелень садків. На тремткому листі мерехтить світло сонця. Високо пропливає чорногуз, пропливає повільно й далеко. Він наче остерігається землі, наче боїться зблизька глянути на вимерле з голоду село, на останніх сонних людей. А тут чи не пісню Галину почув, бо затримався у небі, пішов колом. А тоді подався своєю небесною дорогою.

Сьогодні тітка Юстина пішла до брата у Петрівку і Галю узяла з собою. Її брат Сава робить на тракторі, йому дають хліб.

Галя співає тітчиному братові. Дядько Сава слухає, гірким і тужливим поглядом дивиться на дівчинку. Галя співає і дивиться на його чорні жилаві руки. А вони вже залазять у полотняну торбу і дістають звідти цілушку хліба.

Галя бере й боїться брати. Невже це їй? Дівчинка не вірить у своє щастя, вона тулить скибку до грудей.

Додому Галя вертається сама, бо ж тітка залишилась у брата. Дівчинка ступає у зелене жито, наче у зелену воду. Жито світиться синіми волошками. Галя дістає скибку хліба й підносить перед собою, тримає так, щоб було видно сонцю, житу і всьому білому світу (За Є.Гуцалом; 194 сл.).

*Дібрати синоніми до слів *чорногуз*, *скибка* (хліба), *тужливий*, *тулити*.

*Скласти план (орієнтовний: 1. Галя – це хмара соловейків. 2. Навкруги – зелень садків. 3. Чорногуз боїться вимерлого села. 4. Тітка Юстина узяла Галю до брата. 5. Нагорода за пісню. 6. Галя не вірить у своє щастя. 7. Дівчинка вертається житнім полем. 8. Галя підносить скибку хліба).

*Записати на дошці: *тремтке листя*, *тітчин брат*, *гіркий тужливий погляд*.

* Написати докладний переказ.

Михайлик

Жив собі пастушок Михайлик. Він пас вівці і пригравав на березовій дудці. А ще любив вдивлятися у воду гірської річечки. Йому здавалося, що вода її з срібла й золота, а дно із самоцвітів.

Вирішив якось Михайлик знайти джерело, з якого витікає та річка. Довго мандрував, аж приблукав до залізних воріт, які охороняв бурий ведмідь.

Ведмідь попросив хлопчика постерегти ворота, поки він у річці купається. Пірнув у воду, а Михайлик тим часом за ворота пройшов.

Хлопчик опинився у казковому царстві. Дерев'яного там нічого не було. Деревя були з кришталю, трава із срібла, а квіти з золота.

Вийшов Михайлик на галявину і побачив...

На галявині стояв зоряний терем, в якому замкнули князівну Зоряну. Вона здавна чекала на визволителя, але ведмідь нікого не пускав до казкової країни. А відчинити терем Зоряни можна було лише деревом, бо воно в цім краю мало чародійну силу.

Узяв Михайлик березову дудку і заграв свою найкращу пісню. Відчинилися двері терема. Одружилися князівна й пастушок і зажили щасливо (За В.Вовк; 160 сл.).

*Дібрати синоніми до слів *самоцвіти, мандрувати, охоронець*.

*Скласти план (орієнтовний: 1. Що робив пастушок Михайлик. 2. Пішов Михайлик шукати джерело. 3. Охоронець залізних воріт. 4. У казковому царстві. 5. Галявина. 6. Ув'язнена в теремі князівна Зоряна. 7. Чародійна сила дерева. 8. Одруження паситушка з князівною).

*Написати докладний переказ, увівши до тексту самостійно складений опис галявини у казковому царстві.

ТЕКСТИ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗДУМУ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ

Сопілка

Повертався козак з війни, заболіли йому ноги, і сів він під ліщиновий кущ спочити. А ліщина аж до самих очей йому хилиться, зморене личенько провіває... Так вподобала ліщина подорожнього, що, як той піти вже собі хотів, заговорила до нього людським голосом: "Візьми мене із собою: душу розважу і дорогу покажу!.."

Стяв козак шабелькою гілочку, а вона – давай до нього співати.

Покладе козак гілочку за пазуху – потепліє на серці, візьме у руки – заговорить гілочка й заспіває... Мало стало козакові ліщинової сопілки, схотілося й іншої деревини пізнати... Тому зробив він сопілочку із верби, калини, бузини... Кожна мала свій відмінний звук і своє призначення.

Сопілкою калиноюю чи яворовою сповіщали про народження дитяти. Сходилися сусіди і грою закликали новонародженому щасливу долю. Дівчачу долю – сопілкою з калини, а хлоп'ячу, звісно, яворовою...

А кожен, хто чув голос бузинової сопілки, полишав усяку роботу і поспішав попрощатися з покійником. Грою на бузиновій сопілці не тільки живих на прощання з померлим скликали, а ще злих духів від душі відлякували.

Гуртову роботу в селі розпочинали і завершували грою на сопілці, тому що вона прикликала радість і щастя, відлякувала біду й смуток. Було це копання криниці чи ставка, закладання підвалин нової оселі чи ще якась важлива робота, але завдяки сопілці праця мала бути успішною.

Отже, сопілка – один з найулюбленіших інструментів українців (За Г.Маковій; 210 сл.).

*Дібрати синоніми до слів *підвалини* (фундамент), *успішний* (вдалий).

*Скласти план тексту (орієнтовний: 1. Легенда про найпершу сопілку. 2.

*Захотілося козакові випробувати всяку деревину. 3. Сопілка сповідала про народження дитини. 4. Сопілка кликала порпощатись із померлим. 5. Сопілка супроводжувала гуртову працю. 6. Найулюбленіший інструмент українців.)

* Написати докладний переказ тексту.

Чому чайку називають татарською птицею

Коли на село напали татари, люди поховалися на острівцях поміж непролазним болотом. Із села їх не було видно, тому що болото заросло височеним очеретом. Татари й не думали, що там можна сховатися. Вони вважали, що мешканці села перебралися кудись далеко.

Тут увагу ворогів привернули чайки, які кружляли над болотом, непокоїлися, голосно кричали. Татари зрозуміли, що люди переховуються саме там. Вони почали шукати шляху через болото. Втікачів урятувало те, що нападникам не вдалося знайти стежки.

Через кілька днів татари відступили. А врятовані люди прозвали чайок татарськими птицями за те, що ті видали їхню схованку.

Кажуть, що не любили чайок і козаки. Коли запорожці пливли морем на своїх човнах, вони намагались напасти на турецькі галери зненацька. Чайки скупчувалися над козацькими чайками і тим самим попереджали турків про можливий напад.

Ось як пояснює народ, за що чайку називають татарською птицею (Нар.творч.; 145 сл.).

*Скласти план (орієнтовний : 1. Люди сховались на непролазному болоті. 2. Над схованкою кружляли чайки. 3. Утікачів врятувало те, що не знайшли стежки. 4. Як урятовані люди назвали чайок. 5. За що не любили чайок козаки. 6. Народне пояснення назви птаха).

* Написати докладний переказ тексту.

Архангел Михаїл

У церковному календарі є свята на честь ангелів. Вони невидимі, безсмертні і чисті духом. Їх кількість безмежно велика. Бог доручив ангелам керувати державами й містами, бути благовісниками та охоронцями людей. Вважається, що кожен християнин має серед ангелів свого хранителя.

Серед старший ангелів особливе місце посідає Михаїл. Очоловане ним військо ангелів перемогло і скинуло з небес сатану.

Про Михаїла складено чимало переказів. Один з них такий. Коли Бог ділив землю на країни, кожен народ одержав з-поміж ангелів свого хранителя. Спершу ангели розібрали теплі краї, що нагадували їм рай. Потім розібрали гори і навіть пустелі. Лише Михаїл не вибрав собі країни. Пізніше він вказав на землю, що була золотою від осіннього листя, тому що такою ж золотою була його зброя. А він вибрав цю землю, бо там текли ріки такі ж блакитні, як його прапор. Відтоді Михаїл став охоронцем України-Русі.

У пізніші часи Архангел Михаїл стає патроном запорозького козацтва, тому його зображення було на козацьких знаменах. Під час Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького корогва з ликом Михаїла була найвищим символом держави (*З календ.; 175 сл.*).

*Пояснити лексичне значення слів *архангел* (старший ангел), *патрон* (покровитель, захисник, опікун), *корогва*, *лик*, *символ* (умовний знак чогось).

*Дібрати синоніми до слів *хранитель*, *знамено*.

*Скласти план (орієнтовний: 1. Ангели невидимі і чисті духом. 2. Чому особливе місце посідає Михаїл. 3. Як Бог ділив країни. 4. Чому Михаїл вибрав Україну. 5. Чому зображення Михаїла було на козацьких прапорах. 6. Що за часів Хмельницького уособлювала корогва з ликом Михаїла)

*На дошці записати: *Визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького; патрон запорозького козацтва.*

*Написати докладний переказ.

Мій приятель

У мого приятеля Гаврила є біла коноплянка. Така біла, що навіть дзьоб у неї рожевий і наче прозорий.

Такі птахи звуться альбіносами. Часом можна побачити білу галку або грака. Таким птахам дуже важко живеться, тому що їх не люблять свої ж родичі і б'ють їх. Та й ховатись від ворогів їм важко, тому вони частіше стають здобиччю хижаків.

Білу коноплянку Гаврило вихваляє, навіть заявляє, що голос в неї не такий, як у коноплянок звичайного кольору. Усім відомо, що птахолови й мисливці – великі хвальки. Я нічого особливого у голосі коноплянки не помітив, тому Гаврило трохи навіть образився.

Гаврило – дуже цікава людина. За професією він – швець. Чоботи шиє. Гаврило горбатий і глухий. Слухає вас завжди з послішкою і з руху губів розуміє, що ви говорите. Але він добре чує пташиний спів і гру на скрипці.

Він говорить, що йому дуже цікаво жити. При цьому він хороше, лагідно й тихо посміхається (За О.Копиленком; 150 сл.).

*Пояснити лексичне значення слова *альбінос* (людина, тварина або рослина, повністю або частково позбавлена пігментації – забарвлення органів і тканин).

*Скласти план (орієнтовний: 1. Біла коноплянка мого приятеля. 2. Чому альбіносам важко живеться. 3. Як Гаврило вихваляє свою коноплянку. 4. Мій приятель – цікава людина. 5. Чує пташиний спів і скрипку. 6. Гаврилові цікаво жити).

*Написати докладний переказ, першу особу замінивши на третю.

ПИСЬМО: ТВОРИ

ТЕМИ ДЛЯ КЛАСНОГО ПИСЬМОВОГО ТВОРУ-ОПISУ ПРИМІЩЕННЯ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ ВРАЖЕНЬ

- Мій улюблений навчальний кабінет (клас)
- До книжок на полицях прихиляються лиця (опис приміщення шкільної бібліотеки)
- Школа починається з... вестибюля
- Тут наші руки роблять золотими (опис приміщення шкільної майстерні)
- Недарма названо її світлицею... (кімната в традиційній українській хаті)

ТЕМИ ДЛЯ ДОМАШНЬОГО ПИСЬМОВОГО ТВОРУ-ОПISУ ПРИМІЩЕННЯ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ ВРАЖЕНЬ

- Тут родинне вогнище нас гріє (помешкання моєї родини)
- Кімната моєї бабусі
- Сюди душею я перевисаю (оселя рідних мені людей)
- Я виростав у цій кімнаті
- Тут стиха дихає минуле (опис музейного залу)

ТЕМИ ДЛЯ ТВОРУ-ОПISУ ПРИРОДИ ЗА ВЛАСНИМ СПОСТЕРЕЖЕННЯМ (КЛАСНОГО І ДОМАШНЬОГО)

- Упала перша паморозь на віти (перший зимовий день)
- Зима всю землю посріблила
- Із білого рукава зима землю покрива
- Сніжок як ніжний килимок... (перший сніг)
- Казкові шати зимового лісу (саду, парку)
- Засніжені дерева як витязі у полі
- Зимова вулиця

**ТЕМИ ДЛЯ ТВОРУ-РОЗДУМУ ПРО ВЧИНКИ ЛЮДЕЙ
НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ (КЛАСНОГО І ДОМАШНЬОГО)**

- Який вчинок можна вважати героїчним
- Чи характеризує людину один вчинок
(Чи можна судити про людину з єдиного вчинку)
- У яких вчинках виявляється людське благородство
- Вчинок – це випадковість чи закономірність?
- Посієш вчинок – виросте характер
- Чи може один вчинок зробити людину безсмертною
- Чи можна вважати вчинком образиве слово
- Буває вчинок – з самим собою поєдинок
- Як очі – дзеркало душі, так вчинок – віддзеркалення сумління

**ВПРАВИ ДЛЯ РОБОТИ НАД ЗАМІТКОЮ В ГАЗЕТУ ТИПУ РОЗДУМУ
ПРО ВЧИНКИ ЛЮДЕЙ**

* Прочитати уривки зі статті¹. На основі поданих у публікації фактів скласти текст замітки типу роздуму про вчинок людини. Назвати особливості замітки як жанру. Пояснити, у яких випадках життєвий факт варто висвітлити у статті, а коли краще вдатися до жанру замітки. До складеної замітки дібрати заголовок.

Того дня на шкільному стадіоні відбувся «матч століття» – Петрівка проти Олександрівки. Завершився він перемогою збірної Петрівки з рахунком 4:0. Причому всі голи забив нападаючий Роман Бойко. Хлопці одержали в дарунок футбольні майки, а Роман – звання кращого бомбардира сезону. Додому стомлені футболісти поверталися пішки – добре, що відстань між селом і райцентром десь із кілометр.

Проходячи повз ставок, вони почули крики: «Рятуйте! Діти тонуть!» Кричала однорука жінка. Стоячи у воді неподалік від берега, вона намагалася допомогти вибратися на сушу трьом дівчаткам, які борсались у воді.

Краєм вуха Ромка почув: «Дівчата тонуть. Тікаймо, бо влипнемо в історію!» Він не вагався й миті. У чому був – майці, штанях – кинувся у воду.

За півхвилини був біля дівчат. Схопивши за руку ту, що була найближче, поплив до берега. Кинувся за другою, витягнув на суше її. Коли Роман поплив за третьою, на поверхні води дівчинки не було. Хлопець пірнув раз, удруге. Лише на третій раз побачив дитину, що непорушно лежала на дні (глибина в цьому місці сягала двох метрів). Схопивши дівчинку, Роман випірнув. На поверхні, вдихнувши повітря, перекинув худеньке тільце через плече і поплив до берега. На щастя, дівча швидко прийшло до тями...

...Жінка, що стояла на березі, спитала: «Хлопчику, як тебе звуть?» Зніжковівши, рятувальник вступив у черевики і втік.

Для довідок.

Подія сталася у с. Петрівка Олександрівського району. Учень Краматорської середньої школи № 19 Роман Бойко щороку відпочиває в бабусі, яка мешкає в селі.

* Подані діалоги прочитати за особами. Встановити, між ким і в якій ситуації спілкування могла відбутися кожна з розмов. Використавши одержану з діалогів інформацію про людські вчинки, скласти замітки типу роздуму. Інформацію, якої немає в діалогах (конкретний час і місце події, імена учасників), домислити. Пояснити, чому для повідомлення читачів про ці факти жанр замітки є найдоречнішим. До складених заміток дібрати заголовки.

I. - Скоро вас випишуть, шановний? Певно, за домом скучили?

¹ Уривки взято із статті Марії Василь «Після того, як 14-річний школяр врятував трьох подружок Олену, Катю і Наталю, він зніжковів та втік» (Див.: «Факти», 21 вересня 1999 р.)

- Ну, звичайно, додому кожному хочеться. Ось познімають післяопераційні шви – тоді до дітей, до онуків...
- А операція складна?
- Будь-яка операція складна, та ще й у моєму віці... А я знаєте, вмирав, мене хірург наш Петро Олексійович Зайченко з того світу витягнув.
- Що – такий важкий випадок?
- Випадок звичайнісінький – апендицит. Та доки швидка довезла – апендикс розірвався, чекати не можна було. У хірургів якраз перезмінка. Бачу – всі хвилюються, мені, звісно, нічого не пояснюють. Тоді Петра Олексійовича під руки заводять. Він у халаті, у масці... Тут наркоз мені дали...
- А чого ж під руки хірурга заводили? Заслаб чи що?
- Гірше, шановний. Дорогою до лікарні хірург упав і ногу зламав. Його на швидкій сюди привезли. А тут я на операційному столі лежу. Він став, мене прооперував, а тоді вже, мені розказували, впав і знепритомнів. Від болю. Перелом у нього відкритий і дуже важкий.
- Ви подумайте, яка людина! Яка відповідальність, яка сили волі!

II. – Галино Семенівно, ви моїх халамидників не бачили? Де це вони подалися?

- Ой Вірочко! Це ж ти нічого не знаєш?! Та сядь, заспокойся, зараз розкажу!
- Що трапилось, Галино Семенівно? Тільки нічого не приховуйте, чуєте? Вони живі?
- Та живі, живі, моє ти серденько! Вони ж ото в тебе в школу не ходять...
- Та карантин же в школі, ви знаєте... Галино Семенівно, кажіть швидше!!!
- Ото вони телевизор увімкнули і мультики дивилися...
- От безсовісні, я ж їм заборонила! Та чи ж вони живі?
- Живі, живі, голубонько! Так отой телевизор клятий вибухнув...
- О боже мій! І що?
- Кинулась твоя малеча до дверей і з переляку, видно, на запобіжник натиснула, замок і не відчиняється...
- Господи! Далі, далі що було?!..
- Та не кричи так, серденько! Сусід ваш зліва, студент Олександр, син Кравченка, ти ж знаєш, про кого я, почув дитячий вереск і, не довго думаючи, із свого балкону на ваш перескочив. А телевизор вже аж палає!
- А далі що?
- А що далі? Далі все нормально було. Двері твої плечем вибив, бо спортсмен, вони ж знаєш, які вони, ці каратисти... Дітей до мене привів, а телевизор коврою загасив... То й по всьому.
- Як по всьому? А діти ж? Де діти?
- Та не кричи так, голубонько! Он вони в мене мультики дивляться. А Сашко Кравченків твій телевизор до себе ремонтувати поніс... Ключі від хати ось візьми!

МОВА: ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки)¹

Лексикологія. Фразеологія

I варіант

1. Лексикологія вивчає

- а) слова як частини мови;
- б) лексичне значення і вживання слів;
- в) граматичне значення слів та словозміну.

Пояснити (письмово) лексичне і граматичне значення будь-якого слова.

2. Діалектні слова - це

- а) слова, які розуміють і вживають всі;
- б) слова, вживання яких обмежене певною місцевістю;
- в) слова, які використовують люди певних професій.

Дібрати і записати приклад діалектного слова та його літературний відповідник (наприклад: *жовняр* – солдат; *коц* – ковдра; *пательня* – сковорода) або скласти (пригадати) і записати речення з діалектним словом (наприклад: *До села наближаємось плаєм, на порозі газдиня стрічає.* (Б.Дегтярьов.); *А вітер пробував й не зсунув поза Дніпро бескиди хмар. А хмарки у вись злинають мевами...* (М.Самійленко.); *Вартує ватру холодний розум...* (В.Герман.); *Ми заховали у дуплисті верби на всякий випадок це справний машингвер, бо нас покавалковано!* (П.Мідянка.)

3. Застарілі слова – це слова, які

- а) перейшли в українську мову з інших мов;
- б) слова, якими користуються люди певних професій;
- в) слова, які вийшли з активного вжитку.

Дібрати і записати приклад застарілого слова (наприклад: *пійт, ланіти, перст, бунчук, кармазин*) або скласти (пригадати) і записати речення із застарілим словом (наприклад: *Для кого, Україно, ти єси? Місяць у хмарах лілових срібну згубив корогов* (М. Самійленко.); *Чумацький Шлях лежав над головою як стезя вічності, по котрій ішли в давнину, йдуть сьогодні, йтимуть завтра.* (Є.Гуцало.); *Чи є між нами нині Самиренко з калиткою і поетичним вухом?* (П.Мідянка); *І я попавсь в Амурові тенета. Він не щадить ні воя, ні поета.* (В.Герман.)

4. Стійкі сполучення слів, які за змістом часто дорівнюють одному слову, це

¹ За правильне виконання кожного з 6 тестових завдань (вибір правильної відповіді) учень дістає по 1 балу (у разі неправильного виконання – 0 балів). За правильно дібраний приклад учневі додається ще по 1 балу. Таким чином, у результаті текстування учень може одержати від 1 бала (за роботу, яка не дала належного результату) до 12 балів (за бездоганно виконану роботу).

а) фразеологізми;

б) діалектизми;

в) неологізми.

Розкрити значення виразу *передати куті меду (відривати від серця; тримати в руках; не в тім'я битий)*.

5. Власне українськими є такі слова:

а) душа, сонце, річка, небо;

б) мати, батько, брат, спільність;

в) лелека, мрія, мимохіть, власноруч.

Скласти (пригадати) і записати речення із власне українським словом, підкреслити це слово (наприклад: *Україно мила, краю мій далекий, батьківщино мирна ластівки й лелеки!* (В.Вітт.); *Старий Дніпро розкинув плесо сиве. Я тут проплюю суніцю навсидьки голими пучками.* (М.Самійленко); *Та невблаганний час усіх не пожаліє, як долю не благай, як не плекай надію...* (О.Доріченко.)

6. Неологізмами є такі слова:

а) поштамт, ситро, хоровод, інтернат;

б) мобільник, факс, хіт, блог, субсидія;

в) чимчикувати, швендяти, вештатись.

Навести приклад неологізму, що з'явився у мові відносно недавно (наприклад: *інтернет, трилер, шоумен*).

II варіант

1. Лексичне значення слова

а) пояснюється у орфографічних словниках;

б) пояснюється в тлумачних словниках;

в) пояснюється у фразеологічних словниках.

Пояснити (письмово) лексичне значення будь-якого слова.

2. Наукові поняття позначаються

а) діалектизмами;

б) неологізмами;

в) термінами.

Дібрати і записати термін, пояснити його значення (наприклад: *Історизми (хронізми) – слова, що вийшли з активної лексики у зв'язку зі зникненням понять, предметів, явищ, які вони позначали*) або скласти (пригадати) і записати речення з терміном (наприклад: *Префіксоїдами називають початкові елементи складних слів типу пів-, напів-, супер-, контр-, екс- та ін. (З довідн.) Ноосферу вигадав Вернадський, ще й осяг умом небесну хлань.* (М.Самійленко).

3. Неологізми – це слова,

а) які вийшли з активного вжитку;

б) які недавно з'явилися і з'являються;

в) якими користуються жителі певної місцевості.

Будь-який неологізм увести до самостійно складеного речення (*На роботі повсякчас вируча новенький факс. Мобільник – річ зручна, без сумніву, в кишеню ти собі засунь його. Один фуршет з'їв весь бюджет. Попса ефір заповонила, народну пісню потіснила. Хитається від хітів сцена, ідіть співати на арену! Невже бартерувати – це те, що й працювати?*)

4. Фразеологія вивчає

а) лексичне значення і вживання слів;

б) лексичне значення і вживання стійких сполучень слів;

в) лексичне значення і вживання наукових термінів.

Розкрити значення виразу *сміятися на кутні* (*заварити кашу, вляпатись у халепу; пускати бульки; перевертати гори*) або в поданому реченні підкреслити фразеологізм, пояснити його значення (наприклад: *Мамин гнів хлоп'я мале пам'ятає й досі: “Бить не битиму, але зарубай на носі!”* (Д.Білоус). *Зарубати на носі* – взяти до уваги, врахувати, запам'ятати. *Хто не обтяжувався нічим, суворі предки наші всипали добрих різок тим – березової каші!* (Д.Білоус). *Всипати березової каші* – покарати, відлупцювати. *Собі не признаюсь, що я – поет. Одного лиш боюсь – впадати в трафарет.* (В.Герман). *Впадати в трафарет* – втрачати оригінальність, ставати схожим на багатьох, однаковим із багатьома.

5. За правилом «дев'ятки» пишуться такі слова іншомовного походження:

а) діадема, радіо, ізоляція, раціональний;

б) директор, зигзаг, циклон, чинара;

в) інженер, ірис, імпічмент, індекс.

Навести приклад запозиченого слова, письмово пояснити його лексичне значення (наприклад: *Супермаркет – великий магазин самообслуговування, де продають товари повсякденного попиту, переважно продовольчі. Ініціали - початкові літери імені, по батькові, іноді й прізвища).*

6. Фразеологізмом є таке словосполучення:

а) побити носа;

б) побити тарілки;

в) побити горшки.

Будь-який фразеологізм увести до самостійно складеного речення, підкреслити його як член речення (наприклад: *Гортаєш “Одіссею”, “Гліаду”, і світ тобі на них зійшовся клином. Мороз завітав, як каліф на годину, малює на вікнах казки Шахразади. (В.Герман); Зло наступає на п'яти, зводить вік нанівець. (М.Самійленко); Він не виносив сміття з хати, щоб хтось комусь не мовив щось. (В.Симоненко.)*

Іменник як частина мови

1. Іменник означає

а) дію предмета;

б) ознаку предмета;

в) предмет.

Навести приклад іменника.

2. З великої букви пишуться

а) іменники- загальні назви;

б) іменники-власні назви;

в) іменники – назви істот.

Навести приклад іменника, що пишеться з великої букви у лапках (наприклад: *опера “Тарас Бульба”, пароплав “Україна”; журнал “Соняшник”, цукерки “Білочка”*).

3. Іменники спільного роду називають

а) малят безвідносно до їх статі (*немовля, оленя*);

б) осіб як чоловічої, так і жіночої статі (*сирота, плакса*);

в) іменники чоловічого роду, якщо вони позначають осіб жіночої статі (*професор, токар*).

Скласти (пригадати) та записати речення з іменником спільного роду (наприклад: *Холодно над морем, хмари небо вкрили, бідоласі горе, бо стомились крила.* (Б.Дегтярьов.) *Всім зайдам завжди снилось бути тут, та зводив місто наш, русинський люд!* (В.Герман.) *Дуже важко в сірій масі не згубиться сіромасі.* (М.Лукаш.) *Базікою зробився, мов собачого мозку наївся* (Індійська приказка).

4. Іменники, що вживаються тільки в формі множини - це

а) кияни, школярі, друзі, земляки;

б) Карпати, ворота, ножиці, окуляри;

в) солі, води, сталі.

Навести приклад іменника, що вживається тільки в формі однини (наприклад: *боротьба, любов, молоко, сукно, мідь, Київ*).

5. Іменник у формі кличного відмінка вжитий у реченні:

а) Зоре моя вечірняя, зійди над горою!.. (Т.Шевченко.)

б) На траві, зоря, хустину не забудь! (В.Сосюра.)

в) Нічка розсипала зорі злотистії... (С.Черкасенко.)

Скласти (пригадати) і записати речення зі звертанням, вираженим іменником у формі кличного відмінка (наприклад: *Краю! Може, незабаром ти будеш вільний, як колись.* (Г.Чупринка.) *Все приймаю, земле, щиро дякую за степи, за ранки голубі... (М.Самійленко.) Людино, людино, людино, людино! Збери себе всю у собі воєдино.* (Л.Костенко.) *Ти, моя країно, рідна Україно, я – твоя дитина, крапелька твоя!* (Р.Гнатюк.)

6. Незмінними іменниками є такі:

а) Київ, Харків, Одеса, Рівне;

б) листоноша, суддя, стаття;

в) маестро, метро, кашне, таксі.

Скласти (пригадати) і записати речення, в якому незмінний іменник вживався б у непрямому відмінку (наприклад: *Учепився реп'яшок за ведмежий кожушок і кричить, щоб чули всі: “Я катаюся на таксі!”* (І.Січовик.) *Умом всього не досягнути. Ти йди! І плюй на всі табу!* (М.Самійленко.) *Ми рід свій ведемо з козацького бароко.* (М.Стріха.) *Спинити хочу я маестро і скрипку на свій лад навести.* (В.Герман.) *Ім'я своє чи не забули ми, оглушені пустим крикливим ретро?* (Б.Дегтярьов.)

Відмінювання іменників

1. До першої відміни належать:

- а) іменники жіночого роду з основою на приголосний;
- б) іменники середнього роду на *-а*, (*-я*) з суфіксами *-ат-*, *-ят-*, *-ен-* у непрямих відмінках;
- в) іменники чоловічого, жіночого та спільного роду на *-а* (*-я*);

Дібрати і записати іменник першої відміни або подане словосполучення поставити у формі орудного відмінка однини: *щира душа* (*висока груша, стрімка круча, зловісна пуща*).

2. Іменники середнього роду типу *колосся, волосся, обличчя* належать до

- а) I відміни;
- б) II відміни;
- в) IV відміни.

Дібрати і записати іменник II відміни або словосполучення *радісне обличчя* поставити у формі родового відмінка множини та ввести до самостійно складеного речення (наприклад: *Від сяйва радісних облич аж посвітлішало навколо*).

3. Іменники *плем'я, тім'я, ім'я* належать до тієї ж відміни, що й

- а) теля, лоша, пташеня;
- б) пір'я, подвір'я, сузір'я;
- в) плече, море, озеро.

Скласти (пригадати) речення, в якому іменник *ім'я* був би вжитий у формі орудного відмінка однини (наприклад: *Пишайся не недостатком, а чесним іменем* (Нар.творч.) *Я твоїм ім'ям благословляю, проклинаю іменем твоїм* (В.Симоненко, "Україні").

4. Не мають форми множини іменники

- а) степ, простір, насип;
- б) жовч, суміш, паморозь, любов;
- в) сирота, староста, каліка, нетіпаха.

Будь-який іменник III відміни, що вживається тільки в формі однини, поставити у формі орудного відмінка (наприклад: *міддю, кров'ю, нехворощю*).

5. Закінчення *-а* у формі родового відмінка однини мають іменники:

- а) вальс, теніс, футбол;
- б) ліс, пісок, ситець, інститут;
- в) Київ, Львів, Миколаїв, Дніпро.

Дібрати і записати іменник, який у формі родового відмінка однини має закінчення *-а* (*-я*) (наприклад: *Луцька, Франка, дуба, ведмедя, тижня, долара*).

6. Апостроф у формі орудного відмінка ставиться у таких іменниках:

- а) повість, радість, гордість;
- б) любов, кров, верф;
- в) піч, ніч, міць, мідь.

Скласти (пригадати) і записати речення із словом *мати* у формі орудного відмінка однини (наприклад: *Маю я святе синівське право з матір'ю побуть на самоті.* (В.Симоненко) *Дурний пишається хатою, а мудрий матір'ю* (Нар.творч.)

Правопис іменників

I варіант

1. Іменник пишеться з *не* разом у такому реченні:

а) Вчать не штурханцями, а добрими слівцями (Нар.творч.)

б) Думай головою, а не черевиком (Нар.творч.);

в) Щастя і нещастя в однім дворі живуть (Нар.творч.).

Навести приклад іменника, який без *не* не вживається, розібрати це слово за будовою (наприклад: *неділя, немовля, незабудка, нездара, неслух, нероба, нетерплячка*).

2. В іменниках середнього роду, що означають збірні поняття (*картоплиння, гарбузиння*) вживається суфікс

а) –*енн-*;

б) –*анн-*;

в) –*инн-*.

Скласти (пригадати) і записати речення із збірним іменником середнього роду з суфіксом –*инн-* (Наприклад: *Довге гарбузиння вилізло на курінь і почіплялось по тину.* (І.Нечуй-Левицький.) *Та це ж цвіте гарбуз! Його довге огудиння скрізь простяглося на вгороді.* (О.Донченко.) *І думка безпорадно грузне в клейкім баговинні слів.* (В.Симоненко.).

3. У чоловічих іменах по батькові вживається суфікс

а) –*ович*;

б) –*йович*;

в) –*евич*.

Утворити по батькові сина від імені батька *Ігор (Лазар, Юрій, Валерій)*.

4. У жіночих іменах по батькові вживаються суфікси

а) –*овн(а)*, –*івн(а)*;

б) –*івн(а)*, *ївн(а)*;

в) –*овн(а)*, *йовн(а)*.

Утворити по батькові дочки від імені батька *Микола (Хома, Яків)*.

5. Суфікси –*ичок-*, –*ичк-* вживаються у словах

а) потічок, стрічечка, мережечка.

б) смичок, ложечка, сорочечка;

в) племінничок, крамничка, розумничка.

Будь-яке слово з ненаголошеним суфіксом –*ичок-* або –*ичк-* записати фонетичною транскрипцією (наприклад: *полковничок*[полковни чок] *гудзичок* [гудзи чок]).

6. З суфіксом –*ев-* пишеться слово

а) морозиво;

б) меливо;

в) марєво.

Іменник із суфіксом *-ив-*, що означає продукт праці, ввести до самостійно складеного речення (наприклад: *З'їла Зіна три морозива, Зіна зуби заморозила!* (В.Латанський.) або скласти речення з іменником, що має суфікс *-єв-* (наприклад: *Маритьсья марєво моря* (М.Доленго.).

II варіант

1. Суфікси *-ичок*, *-ичк* вживаються в іменниках

а) іншомовного походження;

б) що походять від іменників із суфіксами *-ик*, *-иц*;

в) що означають збірні поняття;

г) що мають негативно-емоційний відтінок значення.

Іменник із суфіксом *-ичок* або *-ичк* ввести до самостійно складеного речення (наприклад: *Звивиста вуличка підступно заводила до затишного, проте невтішного тупичка*) або пригадати і записати речення з таким іменником (наприклад: *Горобчик летів, хвостичком вертів.* (Нар.творч.) *На моєму рушничку квіти, як у квітничку.* (Т.Мовчан.)

2. Суфікс *-ив-* вживається в іменниках, що означають

а) опредмечену дію;

б) матеріал або продукт праці;

в) назву живих істот;

г) пестливу назву.

Скласти (пригадати) та записати речення з іменником, що має суфікс *-ив-* (наприклад: *Поглядає циган ласо, сміється, бурмоче: “Закупив би все печиво - кишеня не хоче”. (Л.Глібов.) Поминальний обід обов'язково починають із колива. (З довідн.) *Хоч ти йди в ліс по паливо, а я буду дома, хоч я буду дома, а ти йди по паливо. Добриво в полі - врожай у коморі.* (Нар.творч.)*

3. Іменник пишеться з *не* окремо через наявне протиставлення, у реченні:

а) Ще в колисці немовля слово “мама” вимовля. (В.Гринько.)

б) Здається, не кобза, а мати сама над рідними дітьми ридає. (Г.Чупринка.);

в) Не боягузи, не дебіли, але чому так душі сплять? (Л.Костенко.)

г) Неслава наша нам дорожча слави. (Є.Гуцало.)

Скласти (пригадати) і записати речення, в якому іменник пишеться з *не* окремо через наявне в реченні протиставлення (наприклад: *Я житиму не тілом, а душею, надією великою моєю.* (П.Куліш.) *Ми є народ – не бидло, свині, у жилах – кров із молоком.* (А.Камінчук.) *Ми навчалися боронитись не століття, а тисячу літ.* (Р.Лубківський.) *Зросли тут люди, не раби.* (М.Доленго.)

4. Разом з *не* пишуться іменники, до яких можна дібрати синоніми:

а) невидимка, невістка, неборак, негідник;

б) недобір, недовіра, недоліт, недооцінка;

в) неправда, неповага, небилиця, непорядок;

г) нервовий, неологізм, неоновий, небесний.

Дібрати і записати іменник з *не*, до якого можна дібрати синонім (наприклад: *неволя – рабство, недруг – ворог, нещастя – горе*).

5. З *не* разом завжди пишуться іменники:

- а) неволя, недруг, незадоволення, неделікатність;
- б) недолюдок, недокрів'я, недопалок, недогляд;
- в) незлагодя, нелад, необачність, необ'єктивність;
- г) непокора, непевність, неприязнь, нетерплячість.

Скласти (пригадати) і записати речення, що вміщує іменник з префіксом *недо-* (наприклад: *І вишиванку називали недоріки антисеміткою “хахлам” на зло. (П.Біба). Якби ж такі статки, як недостатки! Недосід на столі, а пересіл на спині. Вчений іде, а недоук спотикається* (Нар.творч.)

6. Правильно утворені та записані такі імена по батькові:

- а) Петрович, Петровна;
- б) Андрійович, Андрієвна;
- в) Анатолієвич, Анатоліївна;
- г) Олексійович, Олексіївна.

Ім'я та по батькові батька (матері, вчительки) увести до самостійно складеного речення, розібрати за будовою (наприклад: *На роботі батька давно величають Станіславом Ігоровичем, та для моєї бабусі він назавжди лишився її синочком Стасиком*).

Прикметник як частина мови

1. Прикметник означає

- а) предмет;
- б) ознаку предмета або його приналежність;
- в) кількість предметів або їх порядок при лічбі.

Навести приклад прикметника.

2. Ступені порівняння можна утворити від

- а) якісних прикметників;
- б) відносних прикметників;
- в) присвійних прикметників.

Від самостійно дібраного прикметника утворити усі форми вищого та найвищого ступенів порівняння (наприклад: *розумний – розумніший, більш (менш) розумний; найрозумніший, найбільш (найменш) розумний*).

3. Ознаку предмета за його відношенням до часу, місця, матеріалу тощо позначають

- а) якісні прикметники;
- б) відносні прикметники;
- в) присвійні прикметники.

Від іменника *батько (вчитель)* утворити два прикметники: присвійний та відносний; ввести прикметники до словосполучень або речень (наприклад: *батькові речі, батьківські збори; вчителів портфель, учительська кімната*).

4. На питання *чий? чия? чие?* відповідають

- а) якісні прикметники;

- б) відносні прикметники;
- в) присвійні прикметники.

Визначити, до якої групи за значенням належить прикметник у виразі *ведмежа послуга (лебедина пісня)*.

5. У формі найвищого ступеня стоять прикметники

- а) новіший, синіший, солодший;
- б) більш глибокий, менш вдалий, більш зручний;
- в) найприємніший, найбільш тривкий.

Утворити просту форму найвищого ступеня порівняння від прикметника *високий (дужий)* (наприклад: *високий – найвищий*) або скласти (пригадати) і записати речення з прикметником у формі вищого ступеня порівняння (наприклад: *Йде стежка берегом шовковіша од стрічки* (М.Доленго.) *Стануть поля золотисті іще золотистіші*. (Ю.Буряк.) *Гарна писанка у мене, мабуть, кращої нема...* (Катерина Перелісна) або найвищого ступеня порівняння (наприклад: *Мама найдорожча, мамочка єдина...* (О.Гаєцька.) *Лікаря не бійтесь, діти, найдобріший він на світі.* (Г.Вієру.).

6. Короткі форми прикметників - це

- а) зелена, глибоке, відважні;
- б) молодий, відважний, золотий;
- в) повен, рад, золот, зелен.

Пригадати та записати речення з народної пісні (або прислів'я), що вміщує коротку форму прикметника (Наприклад: *Пливе човен, води повен... Так голоден, що робити не годен* (Нар. творч.).

Відмінювання, творення та правопис прикметників

I варіант

1. На тверду та м'яку групи прикметники поділяються залежно від того,
 - а) на який приголосний – твердий чи м'який – закінчується основа слова;
 - б) на яке питання – *який?* або *чий?* – відповідає прикметник;
 - в) яку синтаксичну роль виконує прикметник у реченні;
 - г) до якої групи за значенням належить прикметник.

Скласти (пригадати) і записати речення, до якого входить прикметник твердої та прикметник м'якої груп (наприклад: *Хризантема, біла хризантема в пізню осінь буйно розцвіла.* (Б.Дегтярьов.) *Осіньне сонце день блисне, а три наступні дні кисне.* (Нар.творч.)

2. Паралельні закінчення прикметники мають у таких відмінках:

- а) родовому однини;
- б) орудному однини;
- в) місцевому однини;
- г) місцевому множини.

Прикметник *гарний* поставити у формі орудного та місцевого відмінків однини (*гарним; (на) гарному, гарнім*)

3. Суфікс –ев- пишеться

а) у прикметниках з основою на твердий приголосний з наголошеним суфіксом;

б) у прикметниках з основою на твердий приголосний з наголошеним закінченням;

в) у прикметниках з основою на м'який приголосний та ж, ч, ш з наголосом, який падає на основу;

г) у прикметниках з основою на [й].

Будь-який прикметник із суфіксом –ев- увести до самостійно складеного речення (наприклад: *Дніпро-Славу́та палав під сонцем парчевою ризою.* (З.Тулуб.) *І місяць із-за хмар серпом крицевим вийде, щоб освітить казковий цей пейзаж.* (О.Доріченко.) *Рожева хмара висне дирижаблем.* (О.Сльоньовська.) *І далина дзвенить осіння кришталева.* (Є.Гуцало.) *Ще терпнуть дерева під гнітом грудневої криги.* (Л.Весела.)

4. Суфікс –ін- мають прикметники, утворені від іменників з основою

а) на [н'];

б) на [й];

в) на [л'];

г) на будь-який приголосний.

Дібрати та записати присвійний прикметник із суфіксом –ін (наприклад: *Софіїн, Гафіїн, Соломіїн, солов'їний*)

5. До м'якої групи належать прикметники

а) народний, майстерний, сліпий, сірий;

б) вечірній, ближній, пізній, синій;

в) модний, тугий, нагірний, телячий;

г) веселий, поперечний, рідний, гіркий.

Будь-який прикметник м'якої групи розібрати за будовою та записати фонетичною транскрипцією (наприклад: *сторонній* [сторон':ій], *подорожній* [подорожн'ій])

6. Суфікс –зък- пишеться у прикметниках, утворених від іменників

а) козак, молодець, ткач, Луцьк,

б) товариш, чуваш, Золотоноша, Черкаси;

в) Париж, Рига, Волга, Запорожжя;

г) студент, депутат, турист, каратист.

Будь-який прикметник, утворений від іменника з основою на *к, ц, ч*, ввести до самостійно складеного речення (наприклад: *Якщо тобі Україна мила, козацька доля не чужа.* (Б.Дегтярьов.)

7. Разом (одним словом) пишуться такі складні прикметники:

а) синьо-жовтий, біло-чорний;

б) жовтогарячий, червоногарячий;

в) яскраво-зелений, ніжно-ліловий;

г) сніжно-білий, чорно-пурпуровий.

Скласти (пригадати) та записати речення із складним прикметником (наприклад: *Червоні скелі папороть дрібна мережила чорно-зеленим листям.* (М.Доленго.) *Прошли чорносмородинові грози.* (Л.Весела.) *Жовтогарячий півень б'є дзвінком крилом.* (Є.Гуцало.) *Українська церква*

дерев'яна, ти білокам'яних не гірш, вся гармонійна, ніби вірш.
(А.Кацнельсон.)

II варіант

1. У знахідному відмінку однини та множини прикметники мають таку ж форму, як

а) у давальному або родовому;

б) у називному або родовому;

в) у давальному або орудному;

г) у орудному або місцевому.

Прикметник *радісний* (разом із означуваним ним іменником) у формі знахідного відмінка однини увести до самостійно складеного речення (наприклад: *Я пам'ятаю цей радісний день* або *Я зустрів радісного брата*).

2. Зменшувально-пестливого значення надають прикметникам суфікси:

а) *-уц-, -юц-, -езн-;*

б) *-уват-, -юват-;*

в) *-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-;*

г) *-анн-, -янн-, -енн-.*

Від прикметника *милий* суфіксальним способом утворити слово із зменшувально-пестливим значенням; утворений прикметник розібрати за будовою (*миленький, милесенький*) або скласти (пригадати) і записати речення з прикметником із суфіксом, що надає слову зменшувально-пестливого значення (наприклад: *Говорила мені ненька, як я плакала маленька: "Плач, плач, голубонько, будуть очі голубенькі"* (П.Біба).

3. *НН* пишеться у прикметниках

а) з ненаголошеними суфіксами *-анн- (-янн-), -енн-*, що вказують на збільшену ознаку або неможливість дії;

б) з наголошеними суфіксами *-анн- (-янн-), -енн-*, що вказують на збільшену ознаку або неможливість дії;

в) у прикметниках, утворених від основ іменників за допомогою суфіксів *-ан- (-ян), -ин-;*

г) у всіх прикметниках, утворених за допомогою суфікса *-н-* незалежно від того, на який звук закінчується основа твірного слова.

Будь-який прикметник з *-нн-* увести до самостійно складеного речення (наприклад: *Людська душа нетлінна.* (М.Самійленко.) *Незбагненні щасливі хвилини!* (Б.Дегтярьов.). *Яви нам, правдо, незнищений лик!* (Р.Лубківський.) *Нерозпізнанне місто дороге...* (В.Стус.) *Світла доля міста Кия незрівнянного – це провіщення Андрія Первозванного.* (Д.Білоус.) *Сонні личка рожевих мальв джмелі доцілюють мовчки.* (М.Самійленко.) *З'являються озонні діри, ліси зникають, птахи і звірі.* (П.Біба.)

4. Разом (одним словом) пишуться такі складні прикметники:

а) утворені від незалежних одне від одного слів (між ними можна поставити сполучник *і*);

в) утворені від залежних одне від одного слів (між ними не можна поставити сполучник *і*);

- б) які означають відтінки кольору та смаку;
г) складні прикметники з першою частиною *військово-, воєнно-*.
Складний прикметник, що пишеться разом, увести до самостійно складеного речення (наприклад: *Хмари здавалися білосніжними*) або скласти (пригадати) і записати речення із складним прикметником, що пишеться разом, та складним прикметником, що пишеться через дефіс (наприклад: *Вдивлялась осінь злотолиста в гаї багряно-золоті* (Б.Дегтярьов.)

5. Відповідно до правила “дев’ятки” суфікс *-ичн-* пишеться у прикметниках:

- а) механічний, географічний, біологічний;
б) математичний, статистичний, класичний;
в) немічний, сторічний, зустрічний;
г) звичний, кличний, вареничний.

До самостійно складеного речення увести прикметник, утворений від іменника *історія (медицина, музика)* (наприклад: *Як страшно оре історичний плуг!* (Л.Костенко.)

6. Суфікс *-юват-* пишеться у прикметниках

- а) синюватий, клинцюватий, коричнюватий;
б) свинуватий, ледачкуватий, мовчкуватий;
в) злодійкуватий, вайлуватий, піскуватий;
г) остюкуватий, лисуватий, підлуватий.

Скласти (пригадати) речення, яке містило б прикметник із суфіксом *-уват-* (*-юват-*) (наприклад: *Тільки вчора хуга притлумила свій сліпий біснуватий літ.* (І.Вирган.) *Останній сніг, як губка, ніздрюватий...* (Л.Куліш.) *Сивувата хмарка й досі між деревами стоїть.* (Б.Дегтярьов.) *В синюватому повітрі чує мелодію весни.* (С.Кононенко.) *Вистукують підківки об бруківку; ніхто не спинить дурнувату дівку.* (В.Герман.)

7. Разом із *не* прикметник пишеться в реченні:

- а) Ми вірні Січовим стрільцям, їх невмирущій славі (М.Самійленко.)
б) Мені ніщо у світі не байдуже. (Г.Дуцак.)
в) Ця задрість не заморська, а своя, своя, рідненька-рідна, генетична! (В.Женченко.)
г) Не гарячим, а просто теплим нам задавався осінній день. (С.Осока.)

Пригадати й записати фразеологізм, що вміщує прикметник з *не* (наприклад: *не багатий на розум; не близький світ; не велика цяця (цабе), невинний жарт, недалекий від істини, недоброї пам’яті, непорушний спокій, незграбної роботи, непорушний закон, несите око, не страшкові діти, несхибна рука*), витлумачити його значення.

Числівник, відмінювання і правопис числівників

1. Порядкові числівники відповідають на питання

- а) який? яка? яке? які?
б) котрий? котра? котре? котрі?
в) скільки?
г) допоки?

Навести приклад складеного порядкового числівника, поставити до нього питання (наприклад: *(котрий?) чотириста дев'яносто сьомий*).

2. До кількісних числівників належать:

а) цілі числа, дробові та збірні;

б) прості, складені та дробові;

в) прості, назви десятків, назви сотень;

г) цілі, дробові, порядкові.

Будь-який кількісний числівник поставити у формі орудного відмінка (наприклад: *(трьома, шістьма (шістьома), сімдесятьма (сімдесятьома))*).

3. Складені порядкові числівники відмінюються так:

а) відмінюються всі слова;

б) відмінюється перше і останнє слово;

в) відмінюється останнє слово;

г) останнє слово може відмінюватись або залишатись незмінним.

Будь-який складений порядковий числівник поставити у формі родового відмінка однини (наприклад: *триста п'ятдесят третього*).

4. Порядкові числівники на *-сотий, -тисячний, -мільйонний* пишуться

а) через дефіс;

б) разом (одним словом);

в) окремо (двома словами);

г) разом або окремо залежно від того, яким членом речення виступають.

Будь-який порядковий числівник на *-тисячний* ввести до самостійно складеного речення (Наприклад: *Гетьман Петро Сагайдачний виступив на чолі сорокатисячного Запорозького Війська. (З підр.) На відзначення сторіччя від дня народження Володимира Сосюри десятитисячним тиражем було викарбувано ювілейну монету вартістю дві гривні (З газ.)*.

5. Форма орудного відмінка числівника *сімсот сімдесят вісім* така:

а) сем'юстами сімдесятьма вісьмома;

б) сімастами семидесятью вісьма;

в) сімастами (сьомастами) сімдесятьма (сімдесятьома) вісьма (вісьмома);

г) сьомастами сімдесятьма восьм'ю.

Будь-який складений кількісний числівник на позначення сотень і десятків поставити у формі родового відмінка (наприклад: *двохсот шістдесяти (шістдесятьох) п'яти (п'ятьох)*).

6. Складеним є такий числівник:

а) сімнадцять;

б) сімдесят;

в) сімдесят третій;

г) семитисячний.

Будь-який складений числівник увести до самостійно складеного речення, підкреслити його як член речення (наприклад: *Тільки на Черкащині є тридцять вісім пам'ятників Т.Шевченкові. (З календ.) Вік двадцять перший стукає у двері. (В.Герман.) Від народження султани Турецької імперії українки Роксолани минуло чотириста дев'яносто шість років (З календ.)*

II варіант

1. Збірні числівники

- а) означають кількість, що складається з певного числа частин цілого;
- б) означають кілька предметів як сукупність, єдине ціле;
- в) означають порядок предмета при лічбі;
- г) означають кількість предметів у цілих одиницях.

Будь-який збірний числівник увести до самостійно складеного речення або пригадати і записати народне прислів'я, до якого входить збірний числівник (наприклад: *У Матвійка братів двійко. (А.Зарудний.) На дітей батьки багаті – одинадцятро в хаті. (Д.Білоус.) Де двоє баб – торг, а де троє – ярмарок. Семеро одного не ждуть (Нар.творч.).*

2. Кількісні числівники на позначення десятків (*п'ятдесят*) відмінюються так:

- а) відмінюються обидві частини (*п'ятидесяти*);
- б) відмінюється перша частина (*п'ятдесят*);
- в) відмінюється друга частина (*п'ятдесяти*);

г) числівник може відмінюватися або не відмінюватися за бажанням мовця.

Будь-який кількісний числівник на позначення десятків поставити у формі орудного відмінка (наприклад: *шістдесятьма, шістдесятьома*).

3. Порядкові числівники відмінюються

- а) як кількісні;
- б) як прикметники твердої групи (крім *третій*);
- в) як прикметники м'якої групи (крім *сотий*);
- г) як іменники другої відміни.

Будь-який складений порядковий числівник поставити у формі родового відмінка (наприклад: *триста шістдесят сьомого*) або складений порядковий числівник у формі непрямого відмінка увести до самостійно складеного речення (наприклад: *Конституцію України було прийнято тисяча дев'ятсот дев'яносто шостого року. Про гривню як грошову одиницю України йдеться у дев'яносто дев'ятій статті Конституції*).

4. Числівники *сорок, дев'яносто, сто* у всіх відмінках, крім називного та знахідного, мають закінчення

- а) –*ома*;
- б) –*ама*;
- в) –*има*;
- г) – *а*.

Скласти (або пригадати) і записати речення, з числівником *сорок (дев'яносто, сто)* у формі непрямого відмінка, відмінок визначити (наприклад: *Кує зозуля у садку: “Ку-ку!” Тобі привіт, мені привіт, бажає жити всім до ста (Р.в) літ. (І.Січовик.) Видобуток риби становить близько дев'яноста (Р.в) відсотків усіх продуктів моря. Собака бачить предмети у межах дев'яноста (Р.в) градусів. Швидкість бігу гепарда від ста дванадцяти (Р.в) до ста сорока (Р.в) км за годину. (З підручн.) Хоч мова*

проста, та думок більше ста (Р.в). Один зрадливий приятель страшніший ста (Р.в) ворогів (Нар.творч.).

5. Дробові числівники - це

- а) троє, семеро, п'ятнадцятеро;
- б) тридцять третій, сорок сьомий, двадцять п'ятий;
- в) триста сорок два, дві тисячі дев'яносто сім;
- г) сім десятих, дві п'ятих.

Будь-який дробовий числівник поставити у формі давального відмінка наприклад: шести десятим, трьом четвертим).

6. Приблизну кількість передають такі числівники:

- а) три з половиною дні; десять років і два місяці;
- б) днів зо три, років десяти, біля семисот кілометрів;
- в) не по днях, а по годинах, з п'ятого через десяте;
- г) семеро, дванадцятеро, шістнадцятеро.

Скласти (пригадати) та записати речення, в якому за допомогою числівників передано приблизну кількість чогось (наприклад: Нині у світі існує понад чотириста пам'ятників Кобзареві. (З календ.) Дай, Боже, зо сто кіп, бо торік був один сніп! Дай їм, боже дітвори сотні з півтори! (Нар.творч.).

Займенники, їх відмінювання та правопис

1. Займенники *я, ти, він, вона, воно, ми, ви, воно* є

- а) вказівними;
- б) означальними;
- в) особовими;
- г) питальними.

Будь-який займенник увести до самостійно складеного речення, підкреслити його як член речення (наприклад: Чи знаєм ми наші обряди і звичаї? (Д.Білоус.) Складались звичаї віками, вони переживуть і нас. (Б.Дегтярьов) Мова кожного народу неповторна і своя... (В.Лучук.) Нехай ніхто не половинить, твоїх земель не розтина, бо ти єдина, Україно, бо ти на всіх у нас одна. (Д.Чередниченко.)

2. Форми називного відмінку, а також роду та числа не має займенник

- а) хтось;
- б) себе;
- в) стільки;
- г) хтозна-який.

Будь-який займенник увести до самостійно складеного речення, визначити його відмінок, рід та число (якщо є) (наприклад: Моя (Н.в.,ж.,одн.) мати Україна – наче пташка сива. Я (Н.в.,одн.) в її (Р.в.одн.) крилі пір'їна звихрена й щаслива (Д.Павличко.) Є у кожної (Р.в.,ж.,одн.) дитини, навіть сиротини, наша (Н.в.,ж.,одн.) мати солов'їна – рідна Україна (Л. Полтава).

3. Займенники *хто, що, який, чий, котрий, скільки* є відносними, коли вони

- а) вживаються для утворення питальних речень;
- б) вживаються для зв'язку частин складного речення;

в) вказують на відношення до діючої особи;
г) вказують на неозначену (невідому) особу, предмет, ознаку, кількість.
Скласти (або пригадати) і записати складне речення із відносним займенником (наприклад: *Дуже корисна відома всім велика синиця, що живе в Україні майже скрізь. Птахи, чії гнізда знаходять у закритих місцях, не відлітають узимку, а мандрують у пошуках їжі.* (З підручн.) *Коржі – найдавніший вид хліба, що виготовлявся з прісного тіста* (З довідн.)

4. Заперечні та неозначені займенники утворилися від

- а) особових займенників;
- б) вказівних займенників;
- в) питальних займенників;
- г) означальних займенників.

Скласти (пригадати) і записати речення із заперечним або неозначеним займенником (наприклад: *А той, хто чинить казна-що, уміє взяти все нізащо й не вболівати ні за що.* (П.Біба.) *Ніщо не вічне на землі. Ніхто не знає, хто що гадає. Цей з-під будь-кого підметку випоре і продасть. Чортзна-що і збоку бантик.* (Нар.творч.).

5. Через дефіс пишуться такі займенники:

- а) хтось, деякий, абичий, котрийсь;
- б) абищо, декого, котрогось, щось;
- в) казна-хто, будь-кого, що-небудь, хтозна-скільки;
- г) аби в кого, де в кого, хтозна до якого, аби з ким.

Будь-який займенник, що пишеться через дефіс, у формі непрямого відмінка ввести до самостійно складеного речення (наприклад: *Мама в будь-яку погоду п'є з криниці чисту воду.* (І.Січовик.). *Своє гніздо ремез любить прикрашати казна-чим: бруньковими лусочками верби, насінням в'яза* (З довідн.).

6. Окремо з *ні* пишуться такі заперечні займенники:

- а) ніхто, нічим, ніякому, нічийому;
- б) ні про що, ні перед чим, ні від чого, ні до якого;
- в) нічим, нікому, ніякому, нікого;
- г) ніякий, нічий, ніякого, ніким.

Поданий фразеологізм (*ні/на/що не годиться; ні/в/якому разі; пропасти ні/за/що; ні/з/чим не розминеться*) записати, знявши риси та увести до самостійно складеного речення.

Дієслово. Правопис дієслів

I варіант

1. Дієслово означає

- а) ознаку предмета або його приналежність комусь;
- б) кількість предметів або їх порядок при лічбі;
- в) дію або стан предмета.

Навести приклад дієслова.

2. Початковою формою дієслова є

- а) безособове дієслово;
- б) неозначена форма дієслова;
- в) дієприслівник.

Записати будь-яке дієслово у початковій формі, розібрати його за будовою.

3. Види дієслова є такі:

- а) дійсний, умовний, наказовий;
- б) минулий, теперішній, майбутній;
- в) доконаний і недоконаний.

Скласти (пригадати) та записати речення, визначити вид вжитого в ньому дієслова (наприклад: *Чи ти в лузі не калина, Україно? Чи не твій то голос лине (недок. вид) солов'їно? Чи мости не прокладала (недок. вид) калинові, не цвіла (недок. вид) у калиновім диво-слові?* (Д.Білоус.)

4. З м'яким знаком пишуться дієслова:

- а) граєшся, намагаєшся, переносиш;
- б) змагаються, сперечаються, доганяють;
- в) шануймося, збираймося, гуртуватися.

Дібрати дієслово на *-ться*, записати його фонетичною транскрипцією (наприклад: *сниться [сниц':а], домовляються [домовл'айуц':а]*) або скласти (пригадати) та записати речення з дієсловом на *-ться* (наприклад: *Сонце піднімається, ранок починається.* (М.Крат.) *Хто своєї мови цурається, той сам себе встидається* (Нар.творч.) *Доки можеш ворухитися, поведь себе як годиться* (Індійська приказка).

5. До I дієвідміни належать дієслова:

- а) жити, знати, біліти, шити;
- б) сидіти, стояти, кричати;
- в) вірити, багти, боятися.

Визначити дієвідміну дієслова *стелити*.

6. Без *не* не вживаються такі дієслова:

- а) не поважати, не дістатися, не могли;
- б) ненавидіти, нехтувати, невгавати;
- в) не сподіватися, не могли, не привітати.

Дієслово, яке без *не* не вживається, ввести до самостійно складеного речення (наприклад: *Ненавиджу вічне зло, що манило і вело...* (Р.Лубківський.). *Нехтувати здоров'ям – нехтувати життям. Сам незчувся, як здоров'я позбувся* (Нар.творч.)

II варіант

1. Дію або стан предмета як процес без вказівки на особу, рід, число, час, спосіб називає

- а) дієприкметник;
- б) дієприслівник;
- в) неозначена форма дієслова.

Записати будь-яке дієслово, поставивши його в початковій формі (наприклад: *жити, вибирати*) або скласти (пригадати) та записати речення із дієсловом у неозначеній формі (наприклад: ...*В Буковині мило жити, мило й умирати.* (С.Воробкевич.) *Ми не маємо права не засіяти жита, не змолоти зерна, не випекти хліб насущний і не поділитись крайцем.* (Р.Лубківський.) *Життя прожити - не дощову годину перестояти. Треба знати, що й де сказати* (Нар.творч.).

2. Існують такі способи дієслова:

а) доконаний і недоконаний;

б) дійсний, умовний, наказовий;

в) минулий, теперішній, майбутній.

Скласти та записати речення, визначити спосіб вжитих у ньому дієслів (*Розбудуймо (наказ.сп.) соборну державу, нам даровану Богом по праву!* (А.Бортняк.) *Ми такого Президента хотіли би (умовн.сп.) мати (неозн.ф.), щоб пером не описати (неозн.ф.), словом не сказати (неозн.ф.)!* (М.Савчук.) *Читаю (дійсн.сп.) світ й ніяк не начитаюсь (дійсн.сп.).* (М.Лукаш.) *Чесним словом лікуйся (наказ.сп.), живи (наказ.сп.) Україною!* (В.Кочевський.)

3. Безособове дієслово означає

а) дію без відношення до будь-якої особи;

б) дію, можливу за певної умови або бажану;

в) дію, яка відбуватиметься після розповіді про неї.

Скласти (пригадати) і записати речення з безособовим дієсловом (наприклад: *Гостро пахло дубовим молодняком.* (М.Хвильовий.) *Радісним почуванням охопило душу.* (Панас Мирний.) *Зірочка зоріє... Із садочка красно пахоцями віє.* (М.Старицький.) *Учора трохи було повернуло на відлигу.* (А.Дрофань.) *Розвидняється. Світять каштани пелюстками, що схожі на сніг...* (Є.Гуцало.)

4. Форма *будеш знати* - це

а) проста форма недоконаного виду дієслова майбутнього часу;

б) складена форма недоконаного виду дієслова майбутнього часу;

в) проста форма доконаного виду дієслова майбутнього часу.

Будь-яке дієслово недоконаного виду поставити в усіх можливих формах майбутнього часу (наприклад: *знати – знатиму, буду знати*) або скласти (пригадати) і записати речення, що вміщує складену форму недоконаного виду дієслова майбутнього часу (наприклад: *Буду я навчатись мови золотої...* (А.Малишко.) *Смійся впору, а то плакати будеш* (Нар.творч.)

5. Букви *е* (*є*) пишуться в особових закінченнях дієслів:

а) *любиш, приходиш, колотиш*;

б) *колеш, повертаєшся, продовжуєш*;

в) *сидиш, приносиш, веселишся*.

Дієслово *гортаєш* (*клеїш, борешся, змагаєшся*) записати фонетичною транскрипцією (наприклад: [*гортайе ш*], [*боре с':а*]).

6. Разом з *не* пишуться такі дієслова:

а) *недобачати, недочувати, недосипати*;

б) *не наполягати, не судити, не намагатися*;

в) не доганяти, не домагатися, не доручати.

Скласти (пригадати) і записати речення, що містить дієслово з префіксом *недо-* (наприклад: *Краще переїсти, ніж недоспати. Розказував німий, що недобачив сліпий і недочув глухий.* (Нар.творч.)

ПИСЬМО: ДИКТАНТИ

ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ДИКТАНТУ

Настав щасливий час. Більше року Україна могла сподіватися, що буде вільною. Налякані завойовники були подолані. Люди могли повернутися до рідних осель, до нив, які чекали хліборобських рук. Чи може бути щось прекрасніше за це?

Гетьман перемиг свої вагання і нерішучість. Він став справжнім вождем свого народу. Люди пишалися його могутністю. Поруч із ним завжди був безстрашний паж, він сидів на вороному коні і твердою рукою тримав серед битви прапор. Він не помічав небезпеки. Козаки милувалися маленьким борцем. Це була дитина, дівчинка із села, що палала святим полум'ям завзяття. Це була Маруся, маленька Жанна д'Арк українського краю. (За Марком Вовчком; 100 сл.).

Вечоріло. Після тривалої спеки над селом нарешті пролилася зливою грозова хмара. Правда, вона захопила Лисянку тільки крилом, але той рясний дощ освіжив зелень і повітря. Північний край неба заблищав чистою, прозорою блакиттю. На заході ще зловісно чорніла багряна хмара, з якої проглядало вечірнє сонце. Його скісне проміння золотило свіжу лапату зелень густих кленів та сріблясті пасма верб. Райдужними іскрами грало воно в дощових краплинах, що повисли на листі.

Люди повиходили з душних хат, вони сиділи на призьбі, вдихали цілюще повітря та втішалися чудовим вечором. Вони дивилися на чорну хмару, яку перерізували вогненні змійки, на ясний захід сонця, на пурпурові верховіття дерев (За М.Старицьким; 100 сл.).

Весняного ранку я вийшов на подвір'я і став зачарований. У саду витьохкувала незнайома пташка. Такого співу я досі не чув. Аж захлинається птаха.

Я вирішив спіймати співуна. Ранніми досвітками виходив, підповзав до високої вишні, на якій було гніздо. Кропива жалила босі ноги й розхристані груди, а серце билося на весь малинник. Соловей спорхував удвох із солов'їхою, вони летіли у темно-синю безвість світанку. Врешті вони покинули гніздо. Лишилося четверо блакитнувятих яєчок.

Сьогодні я став би навколішки і каявся б перед ними. Солов'ї, звісно, мене не зрозуміли б, бо з ними треба розмовляти солов'їною мовою. Мое каяття було б щиросердою сповіддю. З чотирьох яєчок вилупилося б четверо

солов'ят... Вони чарували б світ своїми піснями... (За О.Аврамчуком; 110 сл.).

Це була зграя журавлів. Дивовижною хмарою заповнили вони небо над селом, ніби хотіли взяти з собою на крила й понести в світи все: хати, криниці, вулиці і садки.

Птахи були попелясто-сірі по тулубу, з чорними рульовими перами, з білосніжними смужками по боках голови. Вони стиха курликали, й мені защеміло в серці. Я знав, що зараз оце велетенське колесо між небом і землею прощається при відльоті з Яблунівки.

Спів журавлів ставав усе тужливіший. У промінні вечірнього сонця кожна пір'їнка блищала розплавленим золотом. Звуки їхнього прощання теж наче світилися золотом. Скоро не стало в небесах жоднісінького журавля, наче й не було... (За Є.Гуцалом; 98 сл.).

Навесні гостріше відчуваєш самого себе і все те, що тебе оточує. Оновленими очима дивишся, ясніше розумієш і сприймаєш. Немов даровано тобі спостигання мудрості життя. І ти наче усвідомлюєш таку свою можливість, наче зараз розчиняться у тобі ворота й назавжди заберуть собі всю красу і всю привабливість світу.

Навесні починаєш розуміти, яке тобі дороге все: тихе село, дух зволоженого чорнозему, гіркуватий запах черемхи. Починаєш усвідомлювати, що все це тобі рідне. У твоїй свідомості солодко і щемливо починає звучати слово «батьківщина».

Співає по садках весна, а мовчання чорних полів набирає особливого значення. Особливою глибиною вражає погляд людини... (За Є.Гуцалом; 95 сл.).